

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede

Historisch Museum Ede

Jubileumnummer

1924 - 1999

1999 - 3

Sâlon de Thé
≡ Le Bâton ≡

HOF VAN GELDERLAND EDE

Chocolaterie, Croissanterie en Vlaaierie

de lekkerste winkel van Ede en omstreken

Gerrie en Joyce Meeuwissen

Telefoon (0318) 615 516 • Fax (0318) 653 675

ALLES VOOR DE DOE-HET-ZELVER

Autolakken

Draadmateriaal

Gereedschap

Verf

IJzerwaren

* Bezorgen gratis

Hout Board Triplex

Wandplaten Schroten

Wandweefsel

Dit alles natuurlijk bij

DOE-HET-ZELF MARKT

ELBERT JANSEN V/H DE NOOY

KOLKAKKERWEG 65 - 67 - EDE - TEL. (0318) 611 680

** Wij geven u een deskundig advies*

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede
27e jaargang nr 3 september 1999

Van het bestuur

Op 10 september 1999 bestaat de Vereniging Oud Ede 75 jaar. In deze periode is het dorp Ede onherkenbaar veranderd. In dit jubileumnummer van De Zandloper wordt hierop uitgebreid ingegaan. In het artikel "Driekwart eeuw Vereniging Oud Ede" blikte onze oudvoorzitter en momenteel voorzitter van de Jubileumcommissie, mw. H.A. Blaauw-de Wit, terug op de hoogte- en dieptepunten in het bestaan van onze vereniging. Het hoofdartikel is van de hand van de conservator van ons museum, drs. D.-J. List, waarin hij een uitgebreide voorbeschouwing geeft van de komende najaarstentoonstelling "Ede in beweging". De veranderingen in het centrum van Ede kunt u constateren aan de hand van twee luchtfoto's, één uit 1927, de andere uit 1995; eigenlijk zou deze laatste een luchtfoto van augustus 1999 moeten zijn, want tussen 1995 en 1999 is al weer zoveel veranderd...

Naast veel tekst treft u in dit jubileumnummer diverse foto's aan uit het fotoarchief van de vereniging; hierbij is ernaar gestreefd vooral wat minder bekende foto's van Ede te publiceren.

De jubileumactiviteiten startten op 20 januari met de toezending van de novelle "Terugkeer", geschreven door onze plaatsgenoot Jan Siebelink. Nu meent het bestuur de leden een herinnering in een aansluitende stijl te moeten aanbieden, namelijk een boekenlegger.

Met veel ambitie is er door de Jubileumcommissie aandacht aan het jubileum gegeven. Zij kreeg daarbij ondersteuning van de andere werkgroepen van de Vereniging Oud Ede. Ook de sponsors werkten royaal mee. Uiteraard werd u over alle activiteiten in de eerste plaats in De Zandloper geïnformeerd, maar ook in de lokale en regionale pers werd onze vereniging herhaaldelijk genoemd. In het laatste nummer van De Zandloper van 1999 komen we hierop terug, in de vorm van een terugblik op alle jubileumactiviteiten.

DE ZANDLOPER is het orgaan van de Vereniging Oud Ede

- * Het dagelijks bestuur van de Vereniging Oud Ede bestaat uit de heer D. Boot (voorzitter), de heer D. van Veldhuizen (secretaris) en de heer W. Kempe (penningmeester).
- * De contributie bedraagt 20 gulden per jaar, te voldoen door storting op giro 353.42.68 van penningmeester Vereniging Oud Ede te Ede.
- * Het Historisch Museum Ede (Museumplein 7, 6711 NA Ede, tel. (0318) 61 95 54) is open 's middags van twee tot vijf uur, op zondagen tot vier uur. Op maandagen is het museum voor het publiek gesloten.
- * Conservator van het museum is drs. D.J. List.
- * De redactie van De Zandloper bestaat uit de heren J.E.H. den Hartog (eindredacteur), drs. D.-J. List, J.J.P. Nijdam, F.G. van Oort, H. van Scherrenburg en G.H. Stel.
- * Adres voor vereniging, museum en orgaan: Museumplein 7, 6711 NA Ede, tel. (0318) 61 95 54.
- * Productie van het blad: Drukkerij Frouws te Ede.

ISSN 1384-7090

Ede in beweging

door drs. D.-J. List, conservator

Van 6 oktober 1999 tot en met 2 januari 2000 zal in het Historisch Museum Ede de tentoonstelling "Ede in beweging" te bezichtigen zijn. In de onderhavige verhandeling wordt in grote lijnen stilgestaan bij de ontwikkeling en groei van Ede, van een heidedorp tot een uitgebreide groeikern. Op de vraag of Ede een echte stad is, of nog kan worden, wil ik op deze plaats niet ingaan.

De fraaie omgeving van Ede met haar heide en bossen, en de komst van de spoorwegen (1845 het huidige Ede-Wageningen en 1902 Ede-Centrum) hebben reeds in de negentiende eeuw een situatie geschapen die Ede erg aantrekkelijk maakte voor de vestiging van verschillende bedrijven en instellingen, en voor het opkomende toerisme.

De meest ingrijpende economische en maatschappelijke ontwikkelingen hebben ongetwijfeld plaatsgevonden in deze eeuw. Het gevolg was dat Ede aan steeds meer mensen werk bood en dat het dorp ging groeien.

Het feit dat Ede later door de Provincie Gelderland werd aangewezen als groeikern heeft deze gang van zaken nog eens versterkt.

Rond de eeuwwisseling

De eerste echte uitbreiding van Ede concentreert zich rond de Stationsweg, de weg tussen de oude dorpskern en het nieuwe station van Ede, in de wandeling 'De Keet' genoemd. Tegenwoordig heet dit station Ede-Wageningen. De heer J. Tulp maakt in 1874 een plan om deze grindweg aan weerszijden over een breedte van 70 meter te voorzien van woningen. Het gebied wordt verkaveld en tussen 1877 en 1929 bebouwd met villa's en landhuizen. Een groot aantal van deze villa's is nog steeds te bewonderen: nr. 106, Paludana (ca. 1880); nr. 83-85, Ararát (ca. 1880); nr. 88, Nescio (ca. 1885); nr. 27, By Honck (ca. 1905); nr. 31, Regina; nr. 33, Sonnevand; nr. 35, Zuiderhoek (ca. 1907) en nr. 76, Berg-Oord (1921).

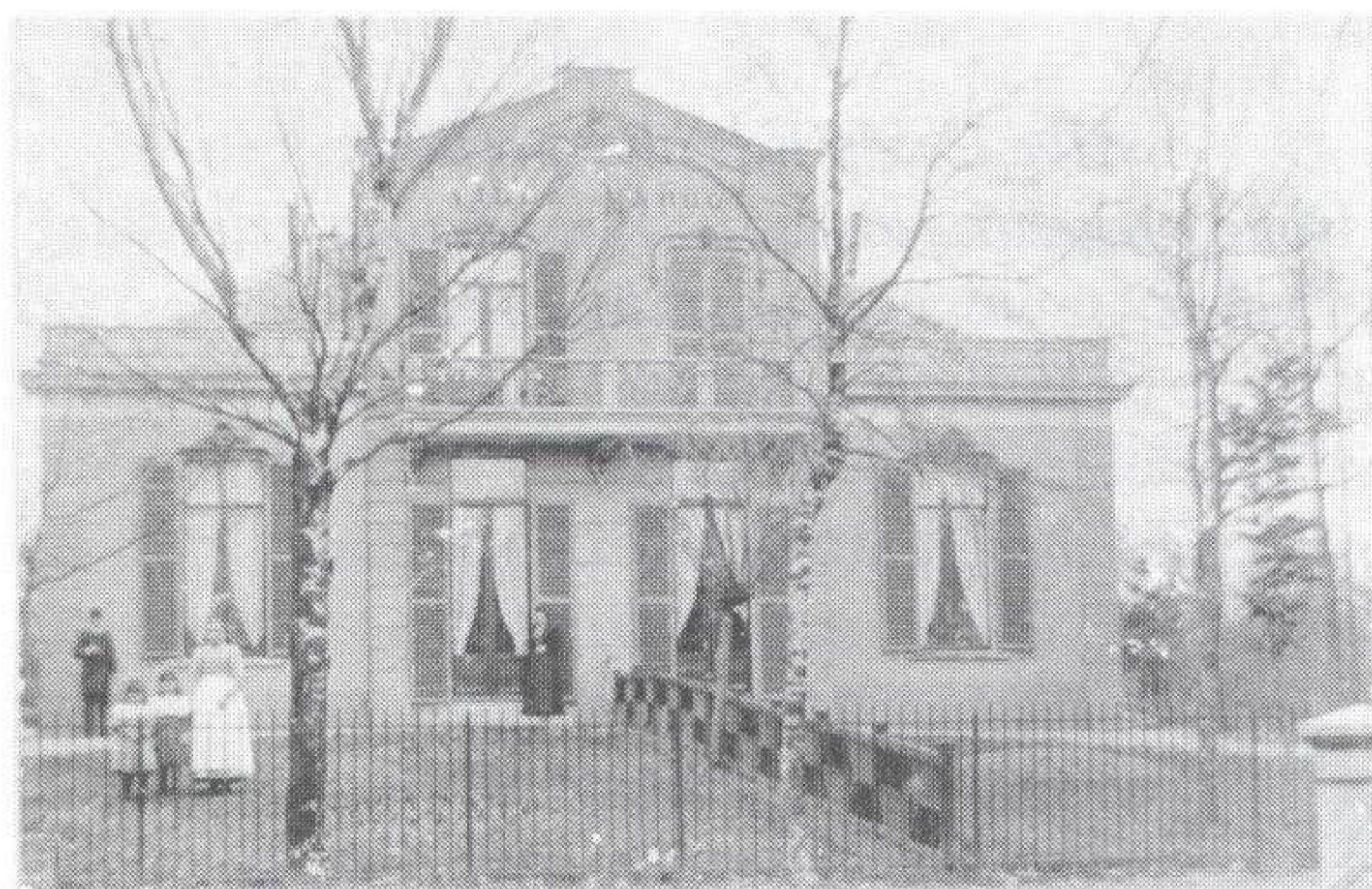

Station Ede-Centrum (circa 1910).

Deze ansichtkaart, uitgegeven door het 'Het Wapen van Ede', toont het in 1902 voltooide station, met links een kleine lods.

Zandgrond heeft weinig structuur en verstuift dus gemakkelijk. Om schade aan de tuinen van de bovengenoemde villa's te voorkomen plant men daarom aan de achterzijde van de kavels beukenbomen. Het wandelpad tussen deze bomen is het nog bestaande Zwarte Laantje.

Dat niet elk pand er nu uitziet zoals het destijds is gebouwd kan worden geïllustreerd aan de hand van de bouwgeschiedenis van villa Ararát. Dit rond 1880 gebouwde pand wordt als zodanig niet genoemd in "Geschiedenis der Neder-Veluwe, Ede en Omstreken" uit 1888. In dit boekje lezen we: "De grintweg, waarop ge 's zomers gevaar liep te stikken van het stof en 's winters half verzonkt in den modder, is door een flinken straatweg vervangen, waarlangs een aantal lieve, kleine villa's gebouwd zijn.

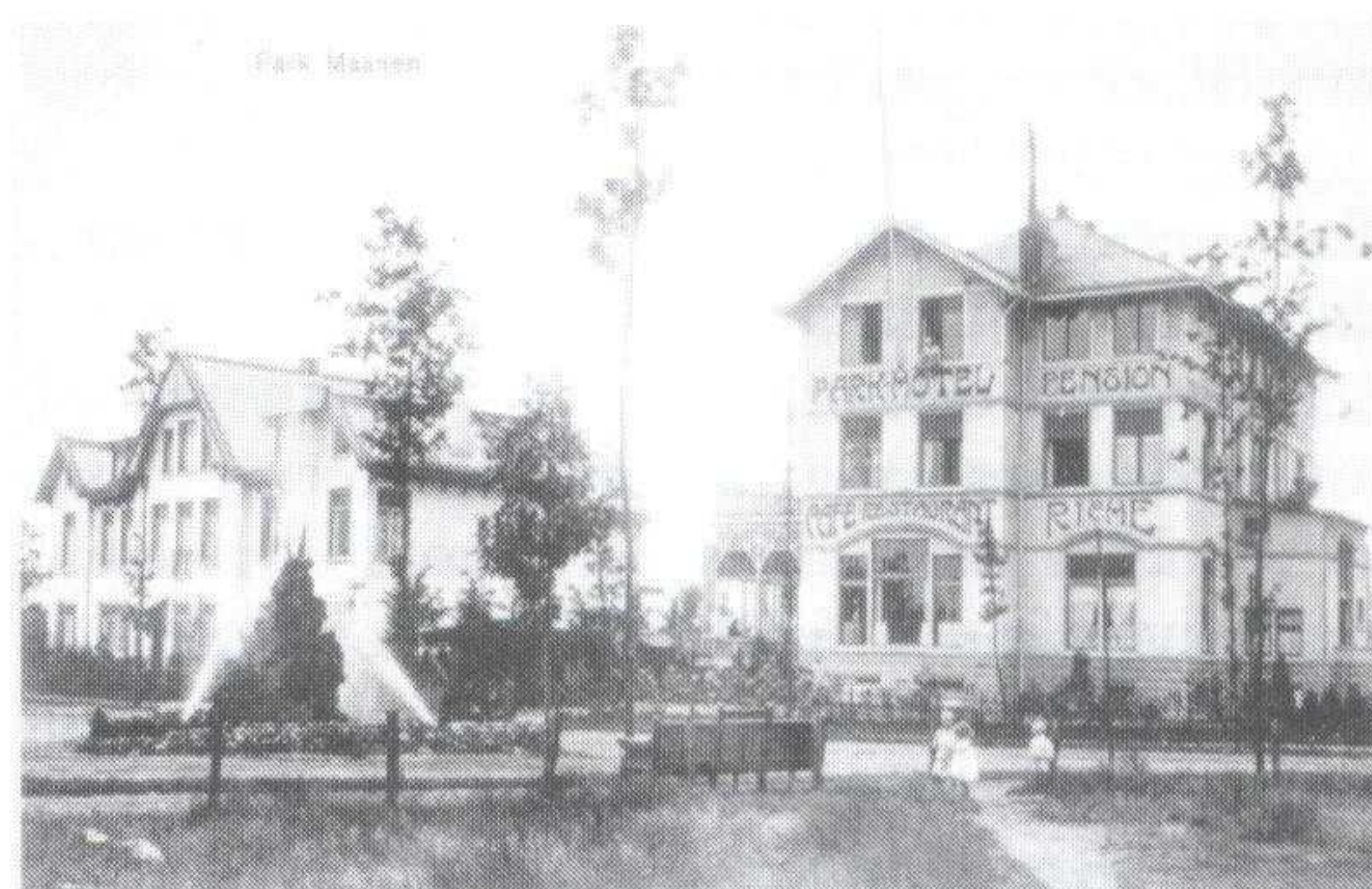

Villa Margot (ca. 1895).

Deze foto is gemaakt door de fotograaf Adolphe uit Amsterdam en toont de oorspronkelijke staat van het pand dat nu Ararát heet.

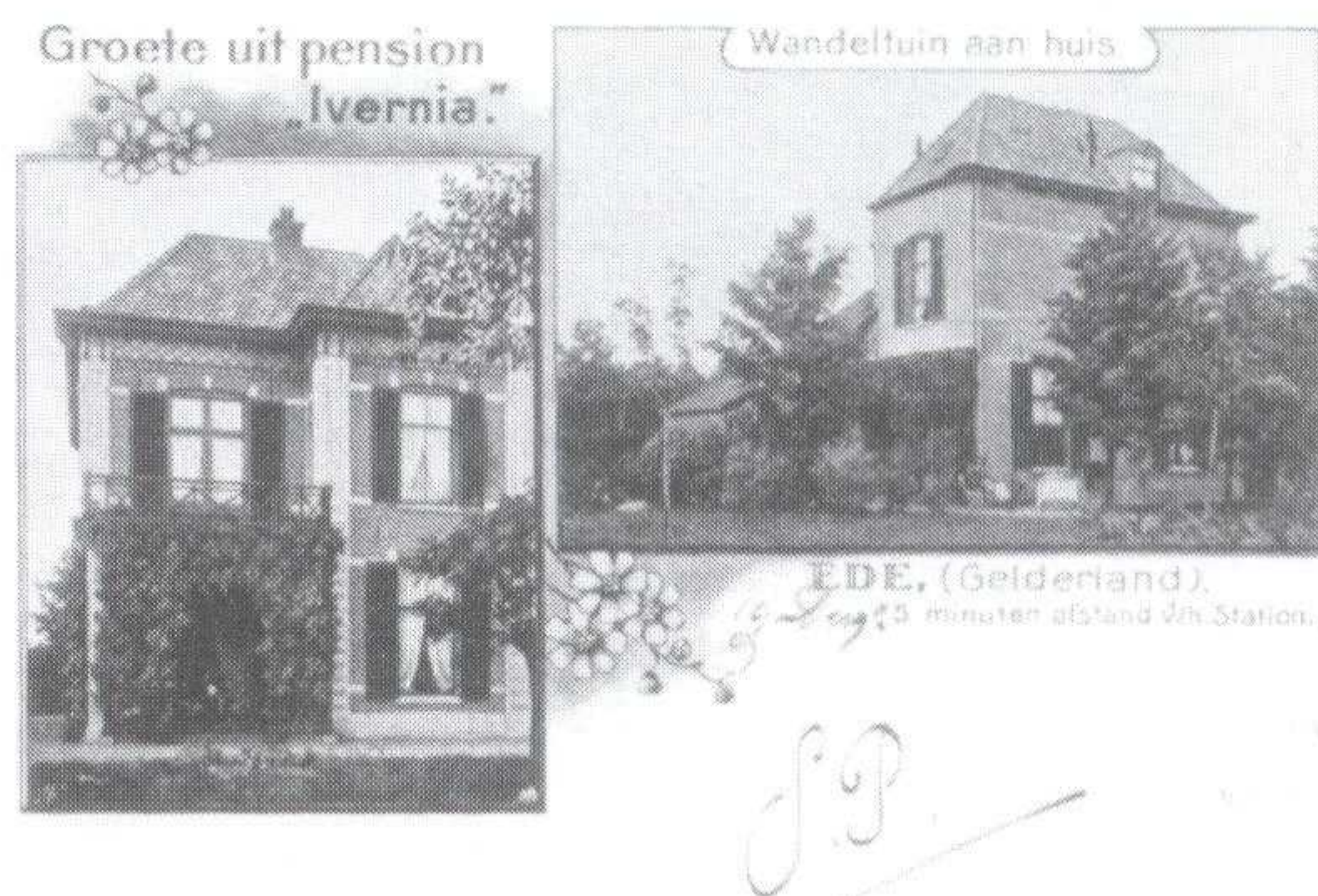
Villa Anna, Villa Margot, Villa Helena-Petronella, Villa Aleida; men heeft het schoone geslacht bij het benoemen dezer landhuizen niet vergeten." ⁽¹⁾ Waar het om gaat is villa Margot, zoals dit pand oorspronkelijk wordt genoemd. Het is destijds ook veel kleiner dan het nu is. Bovendien behoort het pand in de negentiende eeuw tot het type twee-onder-een-kap. Kort na 1910 wordt de villa ingrijpend verbouwd. Over de gehele breedte wordt een verdieping met aparte zolder gebouwd. De villa heet nu Grinthorst.

In 1985 krijgt de villa de naam Ararát en wordt een bejaardenpension of rusthuis. Ararát is de berg waarop de ark van Noach vastliep, en betekent "rustplaats". Dit is een uitstekende naam voor een bejaardenpension. Inmiddels is er wel het een en ander aan de buitenzijde gewijzigd: de luiken zijn verdwenen en de raamindeling is aangepast. Sinds kort is dit pand niet meer in gebruik als rusthuis. ⁽²⁾

Het Parkhotel (ca. 1910). Het Park Maanen heet tegenwoordig het Oranjepark.

Na 1900 verschijnt aan de Bennekomseweg, aan de zuidzijde van de spoorlijn Utrecht-Arnhem, het villapark Park Maanen. Thans heet deze buurt het Oranjepark. De huizen in dit park zijn ontworpen volgens de regels van de Engelse landschapsstijl. Een voorbeeld van deze stijl is het Parkhotel. De toeristen vinden hun weg naar de vele hotels en pensions die in Ede worden gebouwd. Enkele bekende namen zijn Buitenzorg (1895),

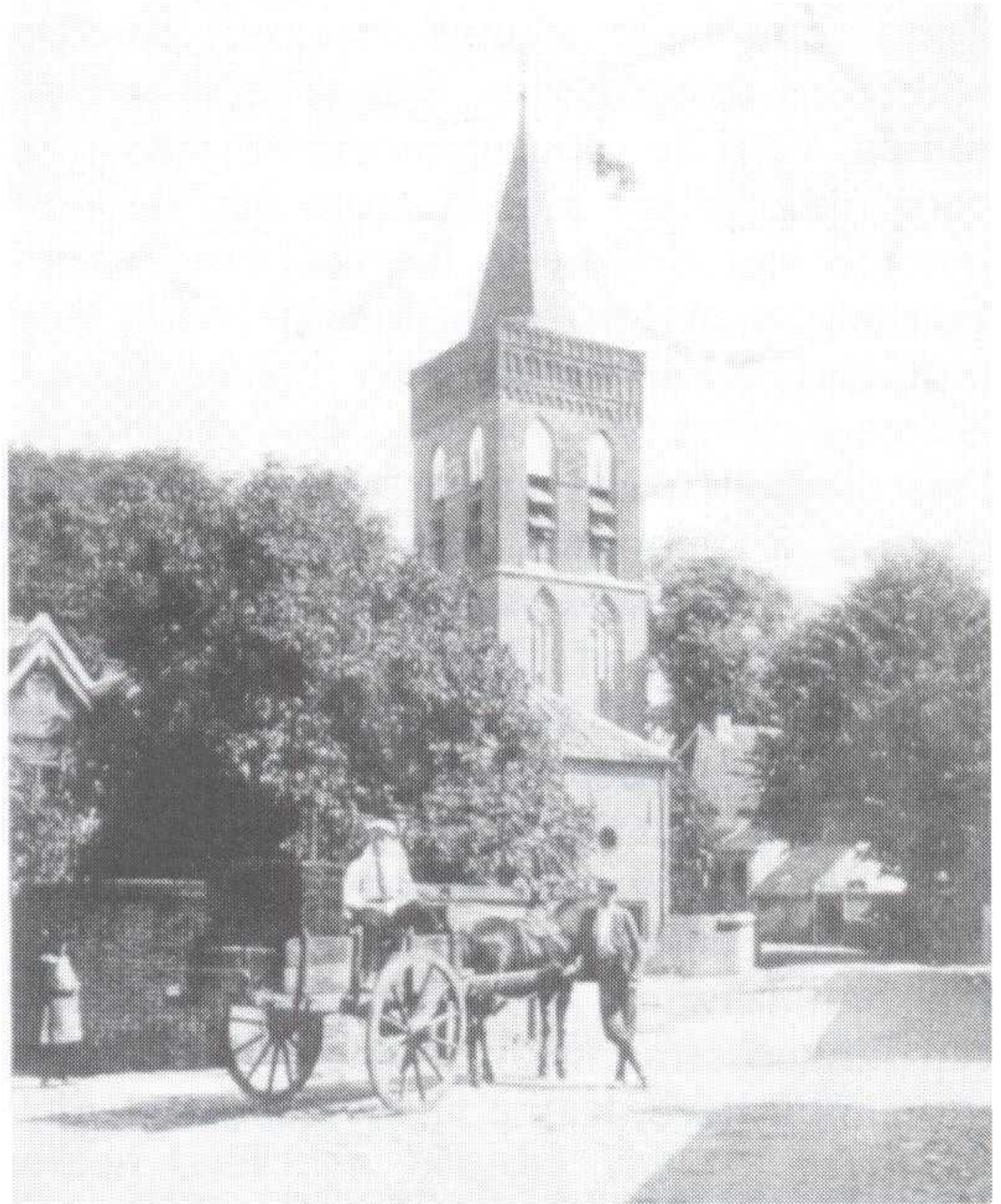

Pension 'Ivernia' (ca. 1900). Deze bijzondere ansichtkaart werd verzonden op 19 augustus 1901.

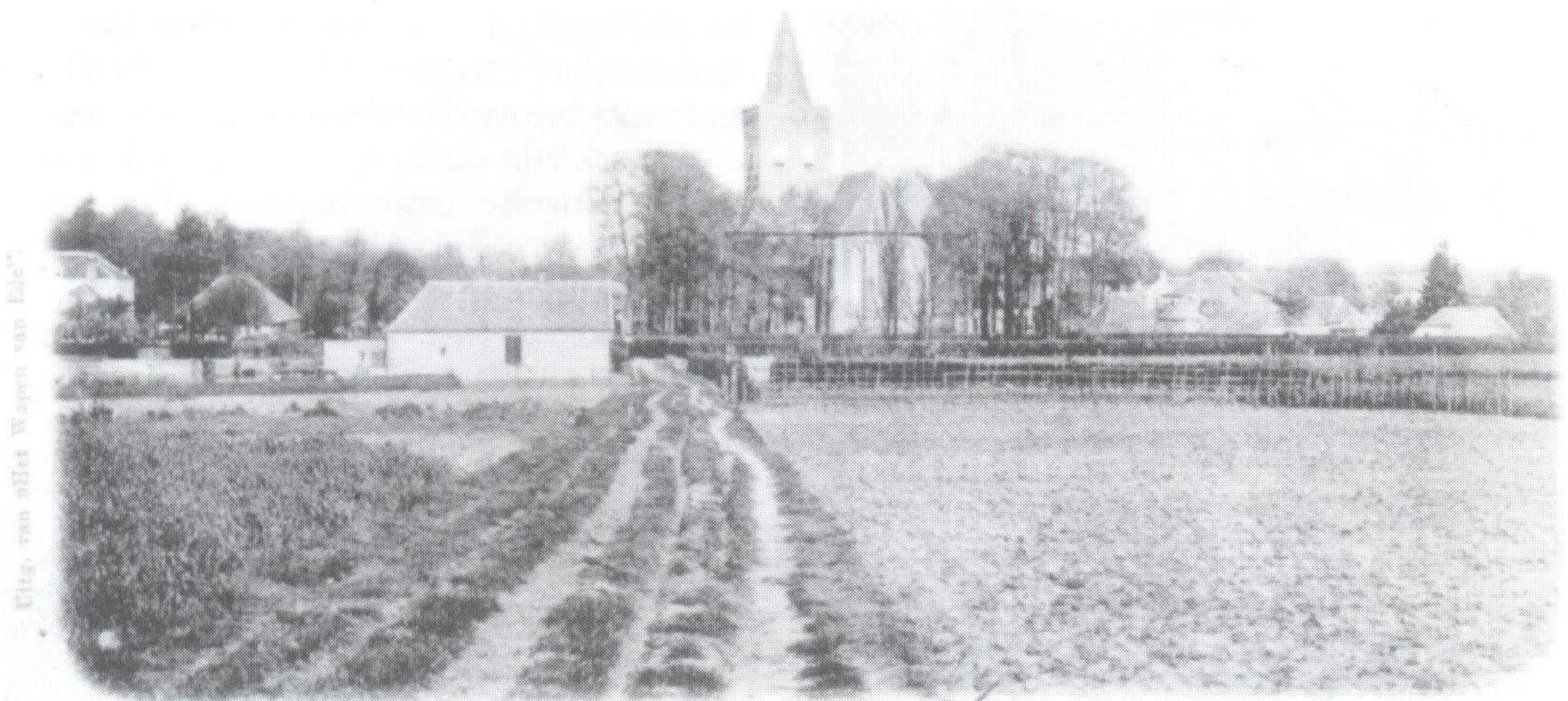
Ivernia (ca. 1895), het Parkhotel (1904) en hotel Van Laar (ca. 1890, later hotel Welgelegen en vervolgens De Witte Hinde).

Voor de gewone burger is de woningwet van 1901 van belang. Deze wet bepaalt dat plaatsen met meer dan 10.000 inwoners verplicht zijn een stratenplan aan te leggen. Halverwege de jaren twintig zal het zover zijn. Het is haast ondenkbaar dat de hele gemeente in 1999 meer dan 100.000 inwoners telt, waarvan er ca. 64.000 in Ede zelf huizen.

Een gebouw dat constant onder de aandacht zal blijven is de Oude Kerk. Ansichtkaarten van de kerk rond de eeuwwisseling tonen de toren met dichtgetimmerde galmgaten. Een galmgat is een soort open venster boven in een kerktoren, met als functie het laten weerklinken van het geluid van het klokkenspel. Deze galmgaten waren bij de bouw van de oorspronkelijk rooms-katholieke kerk versierd met de vier kaartspel-symbolen. Deze vier symbolen staan in de Middeleeuwen voor de vier standen van

*De Oude Kerk (ca. 1905).
Deze ansichtkaart van 'Het Wapen van Ede'
is verstuurd in 1906.*

*Ede, 3 Aug. '99
Het groeden van
C. van Hartling*

Gezicht op Ede (ca. 1900).

*De toren van de Oude Kerk vertoont reeds dichtgetimmerde galmgaten.
De toren van de Noorderkerk ontbreekt nog; de kaart is immers verzonden op 3 augustus 1899.*

toen: adel en militairen (schoppen), boeren en handwerkslieden (klaveren), geestelijkheid (harten) en handelslieden (ruiten). Aan de west- en oostzijde zijn schoppen en klaveren te herkennen, en aan de noord- en zuidzijde harten en ruiten.

Rond 1900 worden de galmgaten dichtgetimmerd. Blijkbaar vindt men dat kaartspelsymbolen niet meer passen op een kerk. Religieus gezien zijn deze symbolen te wereldlijk geworden en worden derhalve ongeschikt bevonden voor de kerk die inmiddels in protestantse handen is overgegaan en eigendom van de Nederlandse Hervormde Kerk is geworden. Gelukkig kunt u tegenwoordig ongestoord weer van de kaartspelsymbolen genieten, al moet ik u wel waarschuwen dat een geofend oog nodig is!

Een vergelijkbare uiting van een verzwaring van de christelijke normen zien we rond 1900 ook in verschillende Nederlandse klederdrachten. Rond de eeuwwisseling worden de klederdrachten van zowel Scheveningen als Ede sterk versomberd. De negentiende-eeuwse gebloemde katoenen stoffen, alsmede de schaarse kleuren mosgroen en roest, verdwijnen uit het dagelijks leven. Voor zowel de man als de vrouw is alleen het sombere zwart geschikt. Voor de vrouw wordt één uitzondering gemaakt: zij draagt op het hoofd een smetteloos witte muts. Zelfs juwelen worden beperkt tot de meest eenvoudige sieraden. Het gebrek aan zware juwelen wordt meestal toegeschreven aan de armoede. Maar er zal ongetwijfeld ook welvaart in Ede zijn geweest.

Legergroen

Kort na 1900 wordt begonnen met de bouw van de kazernes. In Ede is voldoende ruimte. De aanvoer per trein is uitstekend en de uitgestrekte heide vormt een geschikt oefenterrein. Niet voor niets worden de kazernes gebouwd in de directe nabijheid van het station (nu Ede-Wageningen).

In 1906 marcheert het eerste garnizoen Ede binnen. Met de komst van de militairen verandert het straatbeeld drastisch. Tot op de dag van vandaag zijn er militairen in Ede

te signaleren. Veel soldaten zijn in het verleden met een Edes meisje getrouwd en zijn hier blijven wonen of met het gezin later naar Ede verhuisd. Wat minder opvalt, maar toch van wezenlijk belang is, is het feit dat met de komst van de militairen het protestantse Ede in aanraking komt met het katholieke geloof.

In het museum ligt een vergeeld kranten-artikeltje uit 'De kleine Krant' van 18 augustus 1956. De kop van dit bericht luidt: 'Meisjes, kom naar Ede! reeds 50 jaar de plaats waar geen meisje meer ongetrouwd uitkomt.' De strekking van het redactionele stukje is duidelijk. Verkering en een huwelijk met een soldaat, van welke rang dan ook, staan hoog aangeschreven.

Maar schijn bedriegt. 'De kleine Krant' is namelijk een humoristisch blaadje. Ouders uit Ede zitten niet echt te wachten op het moment dat dochterlief met een soldaat thuis zal komen. Maar ja, natuurlijk gebeurt het soms toch.

Om de militairen een goede behuizing te geven worden aan het begin van deze eeuw speciale woningen gebouwd. De situering is Ede-Oost, nabij de kazernecomplexen. Voorbeelden van deze huizen staan nog aan de Artillerielaan, de Berkenlaan en de Klinkenbergerweg. Volgens onze maatstaf zijn dit leuke kleine huisjes, maar toentertijd waren het redelijk goede huizen.

De militaire woningen aan de Klinkenbergerweg (ca. 1925).

Een deel van deze huizen staat er nog steeds. De ansichtkaart is verzonden in 1927.

We moeten niet vergeten dat tegenwoordig hogere eisen worden gesteld aan comfort, sanitair en dergelijke. De luxe van nu - grote open keuken en ruime badkamer met wc en douche - kende men toen nog niet! De villa's Regina, Sonnevanck en Zuiderhoek (Stationsweg 31, 33 en 35) zijn rond 1907 gebouwd als woonhuis voor officieren. De architect van deze panden is de heer Albert Kool.

Als na de Eerste Wereldoorlog de in Ede gelegeerde militairen terugkomen moet ook voor hen worden gezocht naar passende woonruimte. Woningen in Ede zijn dan nauwelijks beschikbaar. Een aantal belangrijke militairen neemt in 1919 het initiatief tot de oprichting van de Woningbouwvereniging Ede. Deze vereniging heeft de bouw van 28 woningen aan de Kolkakkerweg gerealiseerd (tuindorp 'de Kolkakker'). Deze woningen worden in de jaren twintig bestemd voor militairen. (Zie paragraaf "Eerste uitbreidingsplan 1924")

De woningen aan de Kolkakkerweg (ca. 1920). Links staan de woningen van de Christelijke Bouwvereniging Patrimonium, rechts de huizen van Woningbouwvereniging Ede. De foto is gemaakt door de heer Corn. Hartgers.

In 1921 opent de St. Antoniuskerk haar deuren. Deze aan de Stationsweg, nabij het huidige station Ede-Wageningen, gelegen kerk is de eerste Nederlandse rooms-katholieke garnizoenskerk. De bouwpastoor van de, aan Sint Antonius van Padua gewijde, kerk is de majoor-aalmoezenier F.A.R. Padberg.

Vliegekamp Ede

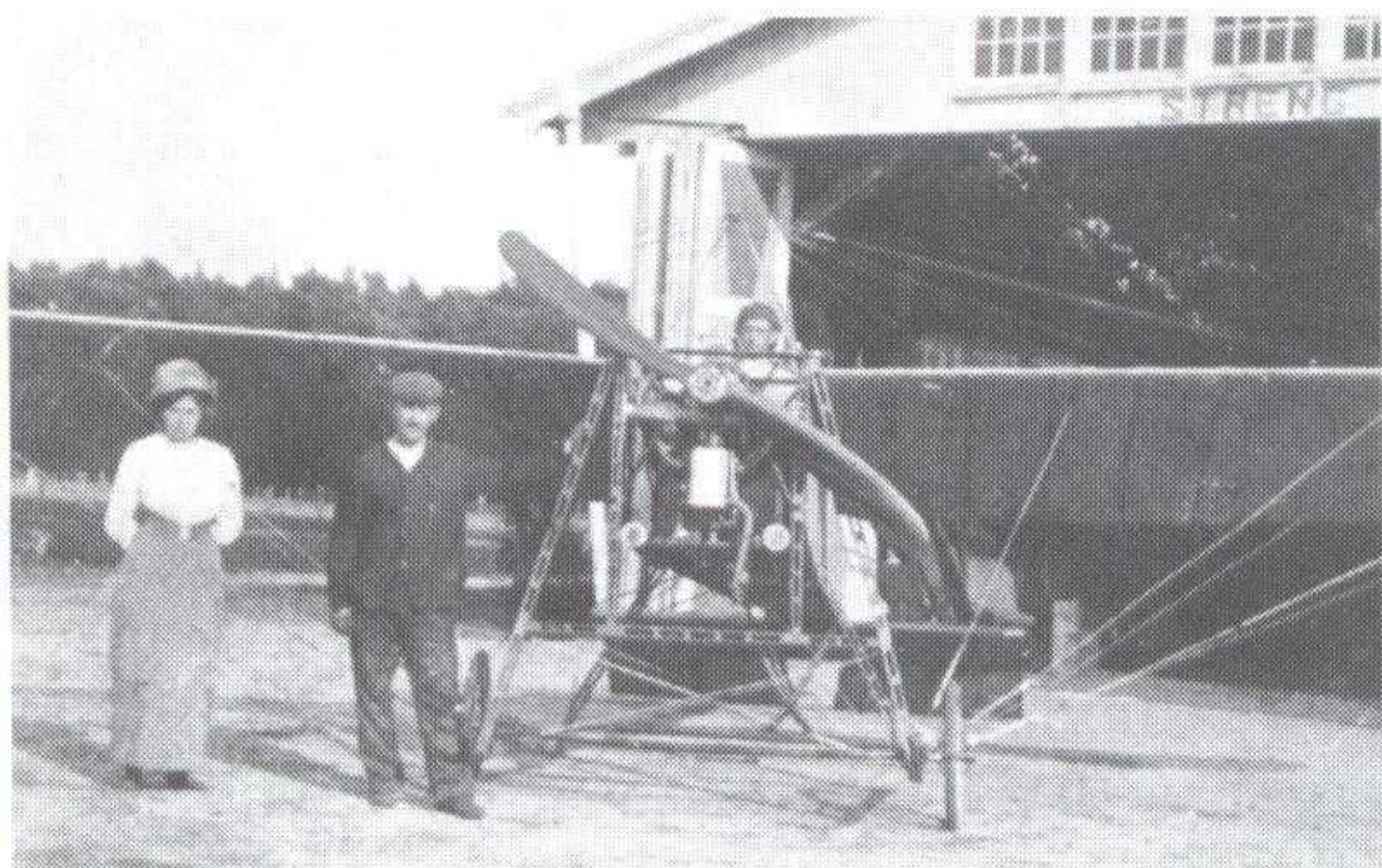
In het verleden heeft Ede een aantal kansen gemist. In de prehistorie had Ede alle mogelijkheden om een Zandvoort aan Zee te worden. Ja, destijds lag dit gebied aan de kust. De bewoners ontbraken echter nog. Jammer!

Ede is ook de kans misgelopen om een Schiphol te worden. Maar moeten we hierover treuren? Tussen 31 juli en 4 augustus 1910 zal in Heerenveen de eerste Nederlandse vliegdemostratie worden gehouden. De Haagse automobielfabrikanten Verwey & Lugard willen hier een stokje voor steken. Zij geven Jan Hilgers de opdracht een Blériot-XI vliegtuig te kopen en dit per trein naar Ede te vervoeren. Op 28 juli arriveert Hilgers met zijn bouw pakket, dat zo snel mogelijk in elkaar moet worden gezet. Op 29 juli kiest Jan Hilgers het luchtruim. Dit is heel moedig, gezien het feit dat hij nog geen vliegbrevet heeft. Bij Blériot had Hilgers zelfs alleen rechtuit gevlogen. En het maken van bochten is juist het moeilijkste van alles. De pers is uiterst enthousiast. Maar alles is tijdelijk. Als de Haagse aviateur Clément van Maasdijk in Heerenveen zagezegd de sterren van de hemel vliegt, kan er alleen nog maar minachtend over de poging van Hilgers worden gesproken. Desondanks is Jan Hilgers de eerste Nederlander geweest die vloog, en dat eerste vliegtuig boven Nederland vloog bij Ede!

In 1910 wordt het Edese vliegekamp in gebruik genomen. Zelfs buitenlandse gasten beschouwen dit vliegeterrein als één van de mooiste van Europa. Hilgers geeft aanwijzingen voor het bouwen van vliegtuigen en in 1911 legt hij met succes zijn brevetproeven af. Als instructeur heeft Jan het niet druk. Een cursus kost namelijk f 1.000,- tot f 1.500,-. Inmiddels hebben de heren Verwey en Lugard de afdeling Aviatiek ondergebracht in de 'Maatschappij voor Luchtvaart' (1911). In hetzelfde jaar zijn er al twee vliegscholen in Ede actief.

Na de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) krijgt het vliegekamp Ede een nieuwe impuls. De jonge Haagse vliegtuigbouwer Joop Carley (Ede heeft toch iets met Den Haag, al weet ik niet wat!) komt naar Ede

en mag een echte vliegtuigfabriek starten. Daarnaast heeft Carley een vliegschool. Carley kan echter niet op tegen de concurrentie van de bekende Anthony Fokker. Het resultaat is dat in 1921 zowel de vliegschool als de fabriek wordt gesloten. ⁽³⁾

Vliegekamp Ede (1911).

Op de foto is het Blériot-toestel van Jan Hilgers te zien; op de achtergrond staat een hangar.

Industrialisering

In de twintigste eeuw ondergaat Ede een grote verandering: van een overwegend agrarische gemeenschap naar een meer verstedelijkte en geïndustrialiseerde gemeenschap. Er komen ook steeds meer bevolkingsgroepen van buiten de gemeente en zelfs van buiten Nederland naar Ede, waardoor het dorp het aanzien en de samenstelling krijgt die het nu heeft.

Door het gebruik van kunstmest neemt de grasproductie toe. Het gevolg hiervan is dat er meer melkvee kan worden gehouden en vervolgens overal zuivelfabrieken verrijzen. Ede kent al vroeg enkele van zulke bedrijfjes. Reeds in 1870 richt de heer Knuttel de eerste boter- en kaasfabriek op. In 1901 verschijnt de Stoomzuivelfabriek, in 1903 omgedoopt tot de Coöperatieve Vereniging Stoomzuivelfabriek 'Concordia' Wageningen-Ede. De tijden in het rurale Ede zijn duidelijk veranderd.

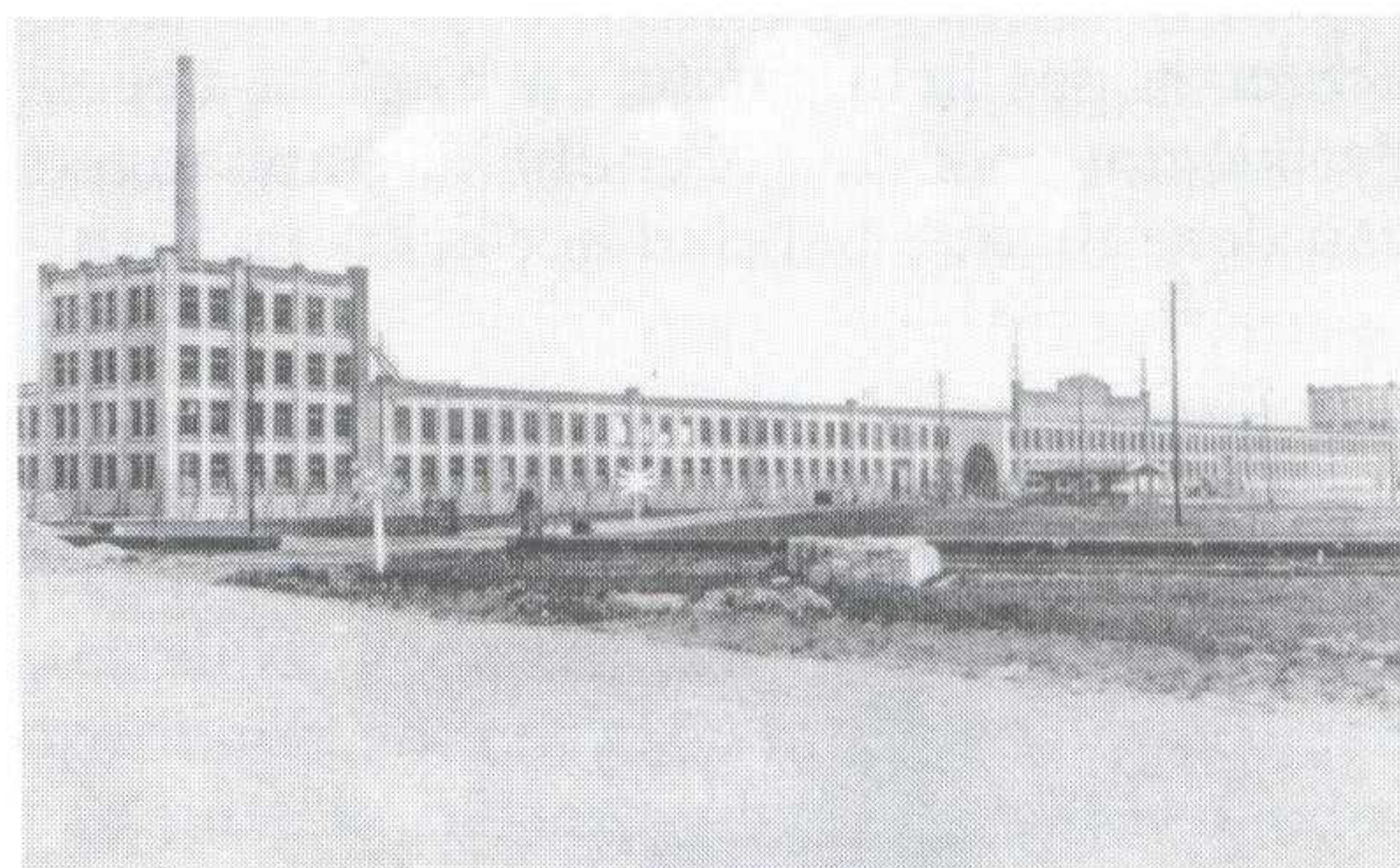
ENKA - AKU - AKZO-NOBEL - ENKA

Met de komst van de kunstzijdefabriek ENKA naar Ede komt de industrialisering pas goed van de grond. In 1911 wordt de N.V. Nederlandse Kunstzijdefabriek te Arnhem opgericht. Afgekort N.K. en spoe-

dig - fonetisch - ENKA genoemd. ENKA komt dus van 'N' en 'K', en niet van 'Eerste Nederlandse Kunstzijdefabriek Arnhem', zoals zo vaak wordt beweerd!

De productie van kunstzijde - viscose - blijkt een gat in de markt te zijn. Viscose heeft een hogere glans dan zijde en is bovendien stukken goedkoper. In vergelijking met latere kunststoffen, zoals nylon (1939), is viscose niet benauwd in het dragen. Kunstzijde wordt een veel gebruikt materiaal voor vrouwenkleding, garnering en kunstpaardehaar (dameshoeden).

De ENKA heeft uitbreiding nodig en laat in 1919 en 1920 een filiaal bouwen in Ede, ten zuiden van het hoofdstation. Er loopt zelfs een spoorlijntje tussen het station en het terrein van de ENKA. In 1922 is dit bedrijf operationeel.

Ede — Nederlandsche Kunstzijdefabriek „Enka“

Nederlandse Kunstzijdefabriek te Ede (ca. 1925). Deze in 1925 verstuurde ansichtkaart toont hoe groot de Enka-fabriek was. De spellingen 'ENKA' en 'Enka' worden door elkaar gebruikt.

Het bedrijf groeit en de vraag naar arbeiders en arbeidsters is groot. Foto's genomen in de fabriek tonen ons rijen jonge meisjes aan de arbeid.

In 1926 zijn hier meer dan 3200 meisjes in dienst! Aanvankelijk komen deze meisjes uit het katholieke zuiden en uit Duitsland. Zij worden onder toezicht van een aantal nonnen ondergebracht in het Parkhotel, dat later zal uitgroeien tot het zorgcentrum St. Barbara. Met de komst van deze katholieke meisjes wordt wederom het katholieke geloof op grote schaal in het overwegend protestantse Ede geïntroduceerd.

De beleidsvoering van de ENKA is zeer vooruitstrevend, zij het wel grotendeels uit eigenbelang. In deze tijd maakt de gedachte "Een gelukkige arbeider is een gezonde en goed werkende arbeider" opgang. Als de werknemer zich goed voelt, zal hij goed presteren en weinig ziek zijn. Verder wil de leiding graag controle over de arbeiders. Hierdoor ontstaat er aan het begin van deze eeuw het ideaal van het tuindorp. Elke arbeider heeft recht op een kleine, maar voor die tijd goed doordachte en ingerichte woning. Natuurlijk is deze woning voorzien van een eigen tuin. Deze zorgt voor het groene element in de wijk en geeft tevens de arbeider de mogelijkheid wat eigen gewassen te verbouwen.

Het voor die tijd ruim opgezette tuinwijk-ideaal heeft ook te maken met het ideaal "licht, lucht en hygiëne". De gedachte hierachter is dat licht, lucht en hygiëne bevorderlijk zijn voor de gezondheid. Aanhangers van deze theorie bevelen het licht- en lucht-

baden aan. Natuurlijk niet te verwarren met het huidige zonnebaden! Fervente aanhangers van het ideaal van naakt recreëren in de vrije natuur richten zelfs de vereniging voor naturalisten (nudisten) op. In Duitsland wordt dit de 'Freikörperkultur' genoemd. In het streng christelijke Ede krijgt deze beweging weinig aanhang.

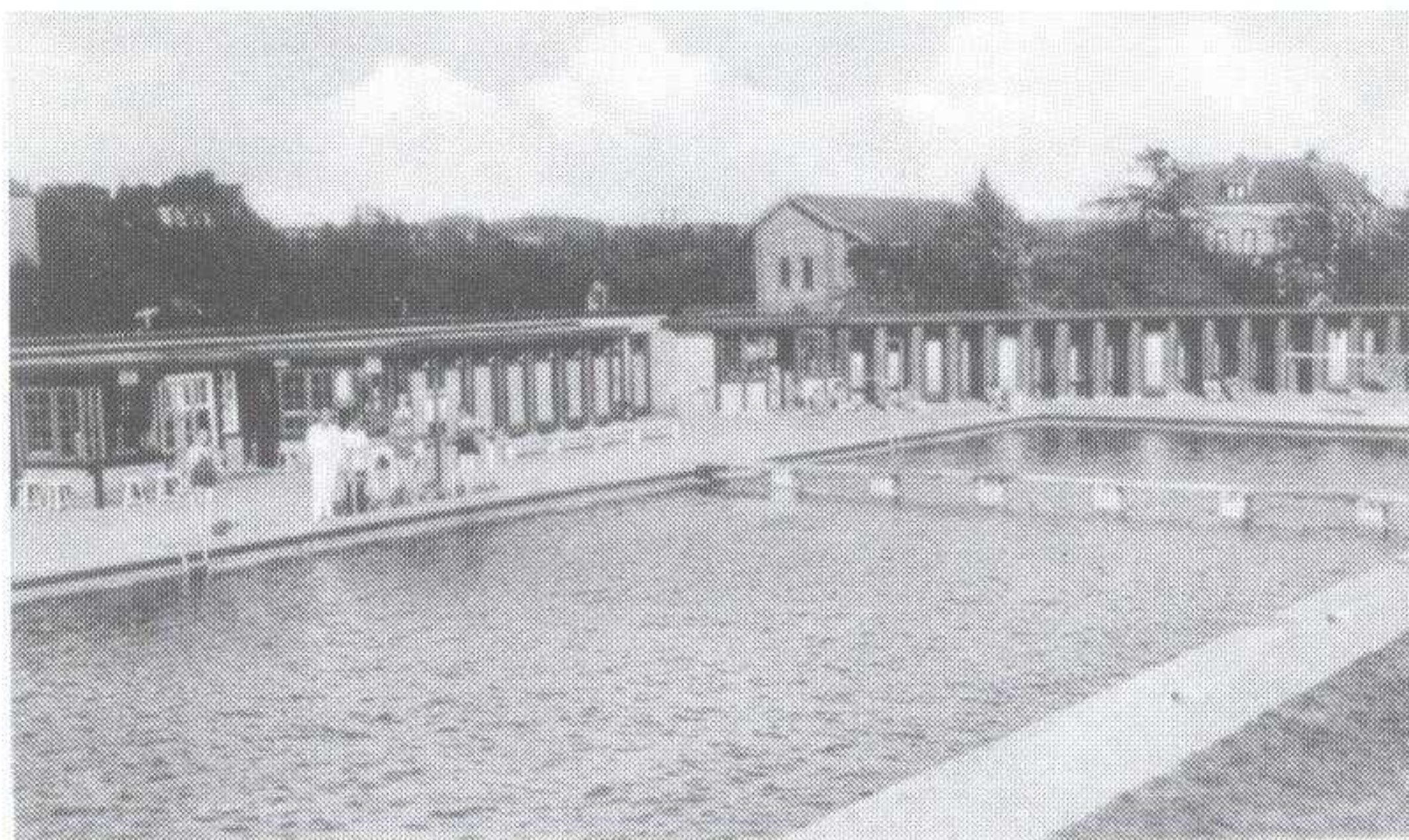
In 1919 sticht jonkheer J.M. van den Bosch de "Woningbouwvereniging Vooruit". In 1920 wordt begonnen met de bouw van twee series woningen, één van 180 stuks en één van 120 woningen. Het ontwerp is van professor F.A. Eschauzier. Het betreft hier het voor de arbeiders van de ENKA aangelegde tuindorp in Ede-Zuid. Gelukkig is een groot en typerend deel van deze wijk vanaf 1996 geheel gerestaureerd en behouden. Het ruime Poortplein en de diversiteit in huisvormen illustreren hoe vooruitstrevend het ontwerp van deze wijk is. Hierdoor krijgt Ede rond het huidige station Ede-Wageningen duidelijk een eigen gezicht.

Het Poortplein in Ede-Oud Zuid (ca. 1925).

Deze kaart toont een kenmerkend deel van het door de 'Woningbouwvereniging Vooruit' gebouwde tuindorp.

Natuurlijk is het van groot belang dat de arbeidersgezinnen ook in hun vrije tijd positief worden beziggehouden. Speciaal voor hen worden gemeenschappelijke voorzieningen getroffen: het mannenkoor, het ENKA-bad (helaas afgebroken) en 'De Reehorst' (inmiddels drastisch verbouwd).

Deze in 1939 verzonden kaart geeft een goede indruk van het openluchtzwembad.

Na de Tweede Wereldoorlog is er een sterk vergroot aanbod van nieuwe kunststoffen. In 1952 wordt begonnen met de productie van nylongaren onder de naam 'Enkalon'. Enkalon wordt veel toegepast in lingerie: onderjurken, nachtjaponnen, slips en petticoats. Het nieuwe comfort van deze stof wordt verbeeld door de kat op het Enkalon-label. In 1955 begint men met de productie van polyester garens onder de naam 'Terlenka'.

In 1929 wordt de naam N.V. ENKA veranderd in Algemene Kunstzijde Unie N.V., afgekort tot AKU. Vanaf 1969 gaat de fabriek door onder de naam AKZO en nog later als AKZO-NOBEL. Tegenwoordig hanteert de fabriek wederom de naam ENKA. ⁽⁴⁾

Eerste uitbreidingsplan 1924

Door de gestadige groei van Ede en de al eerder genoemde woningwet van 1901 is de gemeente genoodzaakt de groei van Ede planmatig aan te pakken. Aan het begin van de jaren twintig verplicht de rijksoverheid de gemeenten een bestemmingsplan te maken. In 1924 voldoet Ede aan deze plicht. Het resultaat is een gedetailleerde kaart van het dorp. In de raadsvergaderingen van 21 maart 1924 en 13 februari 1925

worden respectievelijk blad 1 en blad 2 van deze kaart vastgesteld. Tegen het vooruitzicht van bebouwing op de helling van de Paasberg wordt door de bevolking van Ede heftig geprotesteerd.⁽⁵⁾ Het is opmerkelijk dat binnen dit plan de oude 'spinstrucuur' van het wegenpatroon behouden blijft.

Naarmate de decennia verstrijken zullen de verschillende elementen van deze plannen worden uitgevoerd. Een voorbeeld hiervan is de nieuwe rijksweg Arnhem-Amsterdam in het noorden. Ede kan zich echter niet ongelimiteerd naar alle kanten uitbreiden. De kazernes verhinderen uitbreiding in de richting van de Veluwe (oosten) en het onder de natuurbescherming vallende Ede-se bos belet uitbreiding naar het noordoosten. Het uitbreidingsplan zal pas na 1945 op grote schaal worden uitgevoerd.

Gedurende de jaren twintig is er meer gerealiseerd dan alleen het tuindorp in Ede-Zuid. In dezelfde tijd wordt het tuindorp 'De Kolkakker', gelegen tussen de Kolkakkerweg en de Verlengde Maanderweg, gebouwd (Christelijke Bouwvereniging Patrimonium). Het ontwerp is van de architecten G. Veenstra en L. van Zoelen. Het westelijke gedeelte van dit plan, waarin de openbare voorzieningen liggen, zoals een badhuis, is helaas niet uitgevoerd. Gedurende de jaren dertig wordt dit deel van Ede volgebouwd met vrijstaande huizen.

Verder gaat men door met de bouw langs de bestaande wegen. Zo laat defensie huizen bouwen aan de Klinkenbergerweg en de Eikenlaan. Het oude centrum ondergaat een ingrijpende verandering. Tegenover het hotel 'Het Hof van Gelderland' wordt, op de plaats van de pleziertuin, een marktplein aangelegd. Inmiddels is dit plein weer verdwenen, een vernieuwing die door veel inwoners van Ede nog steeds wordt betreurd.

In de crisisjaren stagneert de groei van Ede. Wel vindt in het kader van de werkverschaffing in het oostelijke gedeelte van Ede vanaf 1932 zandafgraving plaats. De ontstane zandkuil wordt bekend als de Ederkuil. Later zal op deze plek het openluchttheater, een belangrijk cultuurpunt van Ede, worden aangelegd. In 1936 wordt het feestelijk in gebruik genomen.

De oude markt van Ede (ca. 1955).

Deze in 1957 verstuurde ansichtkaart toont de markt tegenover 'Het Hof van Gelderland', tegenwoordig Hema. Op het marktplein is het winkelcentrum met de oude naam 'Het Hof van Gelderland' gebouwd.

Voor de Tweede Wereldoorlog (1940-1945) wordt begonnen met de aanleg van het Beatrixpark. Het plan is uitgevoerd volgens de ideeën van de bekende architect H.P. Berlage. Als eerste wordt hier de kerk gebouwd. Oude foto's tonen ons een verlaten vlakte met centraal een trotse kerk.

De gereformeerde Zuiderkerk in het Beatrixpark (ca. 1945). Het Beatrixpark was toen nog een woestenij. De kerk (thans Beatrixkerk geheten) staat er als 'een rots in de branding'.

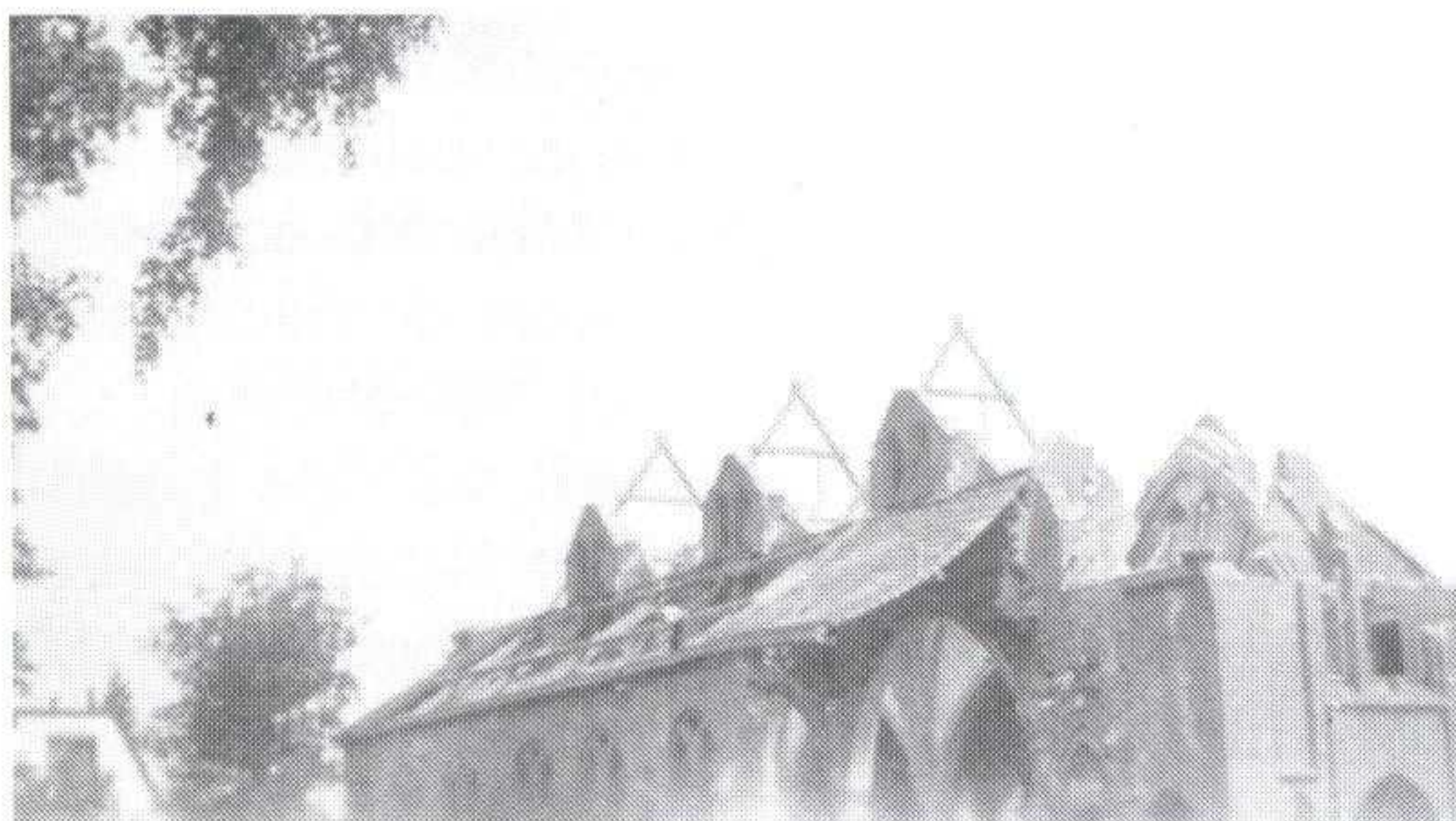
In feite kan men wegens het uitbreken van de oorlog niet verder komen dan de aanleg van het stratenplan. Na de Tweede Wereldoorlog wordt er begonnen met de bouw van woningen.

Tweede Wereldoorlog

Tussen 1940 en 1945 wordt er weinig gebouwd, maar des te meer verwoest. Bekend zijn de bombardementen in Ede-Zuid, die hun militaire doelen zoals de kazernes en de spoorlijn missen, maar wel het leven kosten aan bijna 80 mensen.

Een van de gebouwen die worden getroffen is de rooms-katholieke kerk aan de Stationsweg. Menig Edenaar kan zich het nog herinneren. Toch zijn er door de jaren heen misverstanden ontstaan over de schade die door het bombardement is aangericht. In de literatuur over deze tijd treffen we steeds weer dezelfde foto aan van de ruïne van de kerk. Zo ook in de 'Bevrijdingskroniek West-Veluwe' van de heren E. van de

Weerd en G. Crebolder. Het bijschrift van deze foto luidt: 'De RK-kerk aan de Stationsweg te Ede na het door de geallieerden op 17 september 1944 uitgevoerde bombardement.'⁽⁶⁾ Deze datering en beschrijving suggereren dat de foto direct na het bombardement is gemaakt. Dit is niet juist. Natuurlijk is de kerk getroffen door het bombardement. De schade is dan echter veel geringer dan de foto doet vermoeden.

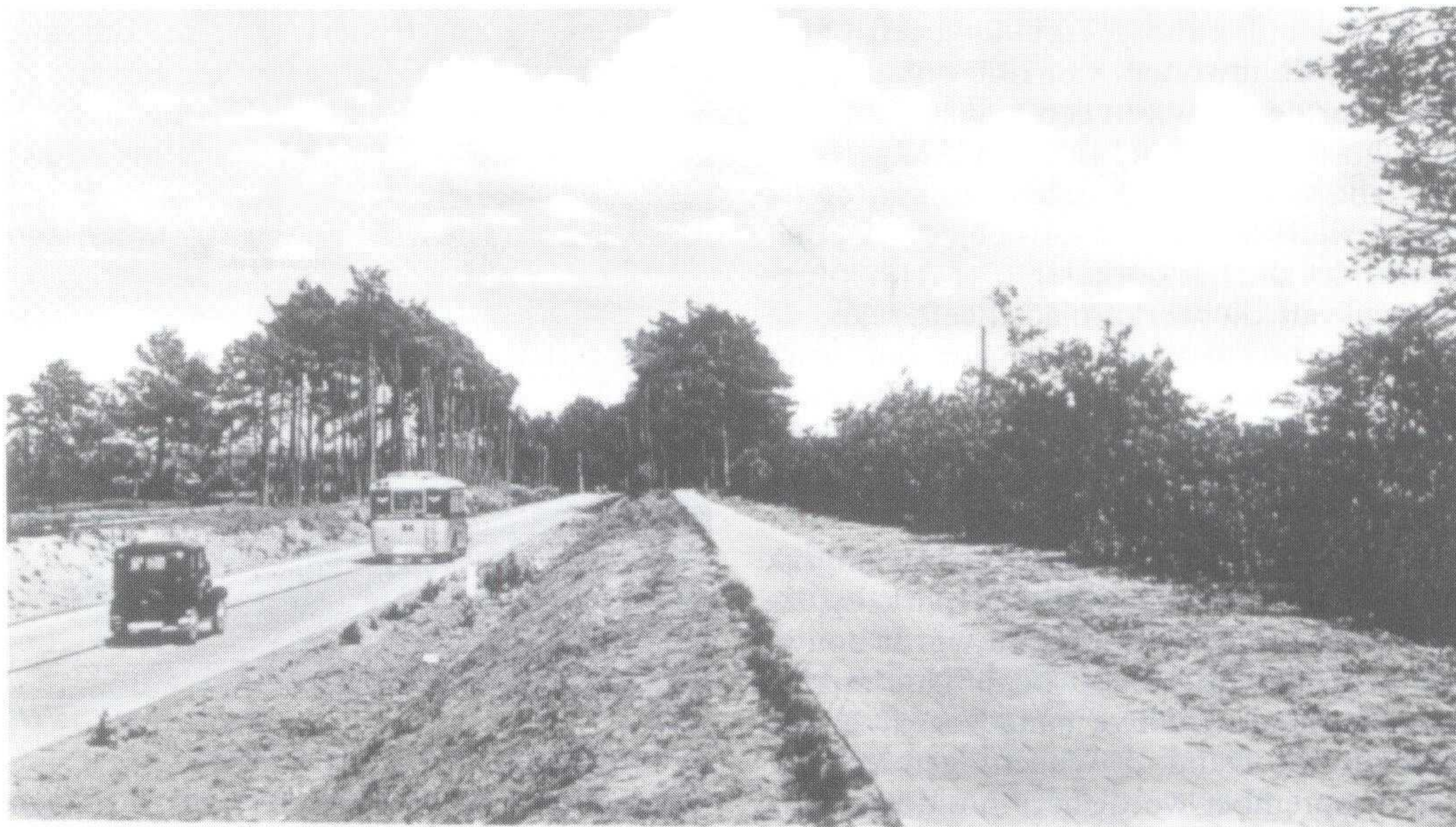
De afbraak van de St. Antoniuskerk in 1945. Deze foto werd in juni 1945 gemaakt door de heer C. van der Linde. Men is bezig met het afbreken van de door het bombardement van 1944 beschadigde kerk.

Niet zo heel lang geleden ontving het museum verschillende foto's, gemaakt in en kort na de oorlog. Eén daarvan dateert uit 1946. En op deze foto is duidelijk te zien dat de kerk vrijwel nog intact is! De veel gepubliceerde foto van de kerkruïne kan dus pas gemaakt zijn op het moment dat de kerk definitief wordt afgebroken, om haar vervolgens, een halve slag gedraaid, weer op te bouwen. Vandaar dat de huidige kerk aan de Stationsweg in tegengestelde richting staat tot die van haar voorganger.

Voor de Duitsers is het van groot belang dat er een goed stelsel van wegen is. Zij hebben de aanleg van de A12 voorbereid. Hierdoor is Ede verbonden met het snelwegennet.

Mausoleum

Ede bezit niet alleen het bijzondere grafmonument van Anna Maria Moens, maar ook het nabijgelegen Mausoleum. Dit is een herdenkingsmonument waarin de meeste van de vierenveertig gevallen daadwerkelijk zijn begraven. In feite is het een wandvormig graf.

Ede.

H. G.

Nieuwe Verkeersweg

De 'Nieuwe Verkeersweg' ofwel de oude Rijksweg Arnhem-Amersfoort (ca. 1935)

In tegenstelling tot wat het imposante monument, of zullen we het een graf noemen, doet vermoeden is het niet in eenmaal gebouwd. Voordat het is voltooid zijn er enkele jaren verstreken. Dankzij de berichtgeving in de 'Edesche Courant' van 1947 kunnen we de ontwikkelingen rond het Mausoleum op de voet volgen.

Direct na de bevrijding in 1945 wordt door de heer D. Wildeboer, districtscommandant van de B.S. (Binnenlandse Strijdkrachten) het idee geopperd een bouwwerk op te richten om de in de oorlog gevallen te eren en zo een blijvende herinnering aan de verzetsstrijd te hebben. Overleg met de heer Z. de Nooij levert de oprichting van het Comité "Heldenmonument voor de gevallen Strijders in het Verzet van het district Ede" op.

Voor de bouw van het monument worden de volgende mensen benaderd: de heer Jan Brands, bouwkundige te Ede en Prof. Dr. Ir. J.T.B. Bijhouwer, hoogleraar te Wageningen. De heer Bijhouwer is benaderd als landschapsadviseur. Het idee is aanvankelijk het ontwerpen van een gemeenschappelijk graf met een gedenksteen. Als het Comité echter ruim f 70.000,- heeft opgehaald bij de inwoners van Ede ontstaat het plan voor de bouw van een mausoleum.

In augustus 1945 zoeken de in Ede gelegerde Canadezen, de manschappen van de 7e Infanterie Brigade, een werkobject. "Ledigheid is des duivels oorkussen." Met het toekennen van dit werkproject heeft zeker de gedachte meegespeeld dat aan het werk gezette soldaten voor de Edese meisjes minder tijd hebben. En deze bezorgdheid is niet overbodig geweest. Overbekend is immers het liedje: "Trees heeft een Canadees".

Deze Canadezen hebben een belangrijk aandeel in de aanleg van het park op de Paasberg: het hoogste plateau wordt bouwrijp gemaakt, de 90.000 benodigde stenen worden uit de Betuwe aangevoerd, en de ladingen rivierzand uit Wageningen.

Begin september wordt het, inmiddels door de schoonheidscommissie goedgekeurde, monument uitgezet. Op 27 september begint men met de fundering en op 9 oktober met het opgaande werk. Het Mausoleum

(letterlijk: praalgraf) heeft een duidelijke symboliek. De muur van het monument, waarin de graven van gevallen zijn ondergebracht, symboliseert een muur waartegen verzetsstrijders en anderen, die volgens Duitse begrippen de vijand hadden geholpen of waren ondergedoken, werden gefusilleerd.

Aan de rechterzijde van het monument zal een kunstwerk komen. Het aanvankelijke ontwerp maakt plaats voor een monumentaal bronzen beeld. De Amsterdamse beeldhouwer V.P. Semeyn Esser ontwerpt een klassiek aandoend liggend naakt mannenbeeld. Dit beeld symboliseert de neergeslagen strijder die zich weer opheft. Op 26 oktober wordt het ontwerp van de beeldhouwer goedgekeurd en de opdracht verleend. De bouw vordert gestaag. Op 10 november zijn de eerste graven gereed.

Nog voor het einde van 1945 is de wand van het monument bijna voltooid. Op 12 december - uitgeroepen tot officiële rouwdag - wordt het stoffelijk overschot van de heer P.A. van Vark als eerste bijgezet. Deze begrafenis wordt een symbolische plechtigheid en geldt voor alle in het Mausoleum begraven verzetsstrijders. In de Edesche Courant wordt op 15 december een uitgebreid verslag van deze dag gepubliceerd: "Geheel Ede rouwde ... De natuur rouwt mee. Uit de effengrijze lucht plenst de regen." Foto's van de begrafenis tonen aan

De rouwdag op 12 december 1945. Het stoffelijk overschot van de heer P.A. van Vark wordt bijgezet in het Mausoleum. De foto toont aan dat in 1945 de natuurstenen plaquettes nog ontbreken, evenals het monumentale bronzen beeld.

dat het Mausoleum nog lang niet af is. Begin 1946 is het monument gereed en kan het natuursteen voor de afwerking van de voorzijde (naampanelen) worden besteld bij de firma G. Keuzenkamp in Den Haag.

In april 1946 wordt het atelier van de beeldhouwer bezocht. Drie maanden later wordt het terras aangelegd. Gedurende de wintermaanden worden de wegen aangelegd en de beplanting verzorgd. Pas in juli 1947 komt het ontwerp van Semejn Esser bij bronsgieter Binder in Overveen binnen. Het grote beeld zal in onderdelen worden gegoten, die vervolgens aan elkaar worden gelast. De bedoeling is dat op 2 augustus 1947 het beeld wordt onthuld en de overdracht van het monument aan de gemeente zal plaatsvinden.

En op zaterdag 2 augustus om 15.00 uur is het zover. Tijdens de officiële plechtigheden onthult Z.K.H. Prins Bernhard het beeld en draagt de heer D. Wildeboer het monument over aan de goede zorgen van het gemeentebestuur. Burgemeester J.J.G. Boot aanvaardt het Mausoleum. ⁽⁷⁾

De overdracht van het voltooide Mausoleum aan het gemeentebestuur (1947).

De foto toont de heer Z. de Nooij, voorzitter van het Comité, tijdens zijn toespraak. Voor het Mausoleum staan vier ex-koeriersters van het verzet.

Wederopbouw

Heeft het openbare leven tussen 1940 en 1945 min of meer stilgestaan, na de bevrijding komt het langzaam weer op gang. Nog zeker tot 1950 is veel te merken van de oorlog. Veel zaken, zoals textiel, zijn nog steeds schaars en dus op de bon. Dit neemt niet

weg dat het dagelijks leven doorgaat. Na de oorlog is er zelfs een geboortegolf. Daarnaast trekken steeds meer mensen uit de Randstad naar het groene Ede. Het gevolg is een grote woningnood. Lag in 1920 het inwoneraantal van Ede op circa 22.000, na de oorlog is dit gestegen tot circa 42.000. Er moet gebouwd worden, en snel!

Het duurt evenwel nog vele jaren voordat de woningbouw goed op gang komt. Uit 1947 dateert de Woonruimtetwet. Deze wet houdt in dat de gemeente woonruimte kan vorderen. De woningnood is immers volksvijand nummer 1! Met het oog hierop richt de gemeenteraad van Ede de Centrale Woningstichting (CWS) op. Tussen 1948 en '50 gaan de vijf reeds bestaande woningbouwverenigingen samenwerken in de CWS, de voorloper van Woonstede. In 1948 heeft de Centrale Woningstichting ongeveer 400 woningen onder haar beheer. De vijf woningbouwverenigingen zijn de Christelijke Bouwvereniging Patrimonium (1916), de woningbouwverenigingen "Ede", "Vooruit" en de Bennekomse christelijke woningbouwvereniging "Plicht Getrouw" (alle drie uit 1919) en de algemene Woningbouwvereniging "De Eenvoud" uit Gelders Veenendaal (1921).

De gemiddelde woningnood van Gelderland ligt, evenals die van Ede, boven het landelijke gemiddelde. De wachttijd voor een woning wordt steeds langer. Er zijn in 1948 immers minder woningen bijgebouwd (112) dan afgebroken (286). In de jaren direct na de oorlog komt er nog niet veel van nieuwbouw. Eerst moet het achterstallig onderhoud worden ingehaald. Volgens de statuten heeft de CWS wel de mogelijkheid om woningen te bouwen. Dit wordt echter overgelaten aan de woningbouwverenigingen en de gemeente. In 1949 stelt het Rijk vast dat er 123 woningen mogen worden gebouwd. Het feit dat er, o.a. door materiaalschaarste, niet actief wordt gebouwd is de oorzaak dat de woningnood in de jaren vijftig blijft bestaan.

Om toch tegemoet te kunnen komen aan de nijpende woningnood worden in de naoorlogse jaren de zogenaamde 'duplexwoningen' gebouwd. Deze huizen worden als

twee boven elkaar liggende woningen gebouwd, en kunnen later weer tot één woonhuis worden samengevoegd. Dit systeem wordt door heel Nederland toegepast. In Ede gaan de woningbouwverenigingen pas in de jaren vijftig hun eigen duplexwoningen bouwen. In 1955 beheert de CWS ruim 2100 woningen, zestien winkels en zes garages.

Hoe treurig het in Ede na de oorlog kan zijn is te zien in het Schuttershof, beter bekend onder de naam Kamp Schut. In dit oord, gelegen aan de Schutterweg (voorheen Schuttersteeg) worden aanvankelijk de meest schrijnende gevallen van de woningnood opgevangen, later de moeilijkste huurders. In het Schuttershof staan geen stenen gebouwen, maar houten barakken. Deze barakken zijn al in de Tweede Wereldoorlog gebouwd als huisvesting voor de arbeiders in de werkverschaffing. Vervolgens deden zij dienst als opvangcentrum voor joden die nog zouden worden weggevoerd, en nog later huisvestte men er evacués. Met ingang van 1949 huurt de gemeente dit kamp. In het huurcontract is nauwkeurig omschreven dat het barakkenkamp behouden blijft en dat het niet toegestaan is stenen woningen te bouwen. Nog tot in 1965 huurt de gemeente dit kamp.

In Kamp Schut zijn geen sanitaire voorzieningen. Ieder doet zijn behoefte op een cementbak, zoals die in de woningbouw worden gebruikt. Het vuil wordt verder niet opgehaald en afgevoerd. Water is te krijgen in de waterhokken. In de washokken wordt de groente onder de ene kraan afgespoeld, de vuile luiers worden onder de andere gereinigd. Armoë troef dus.

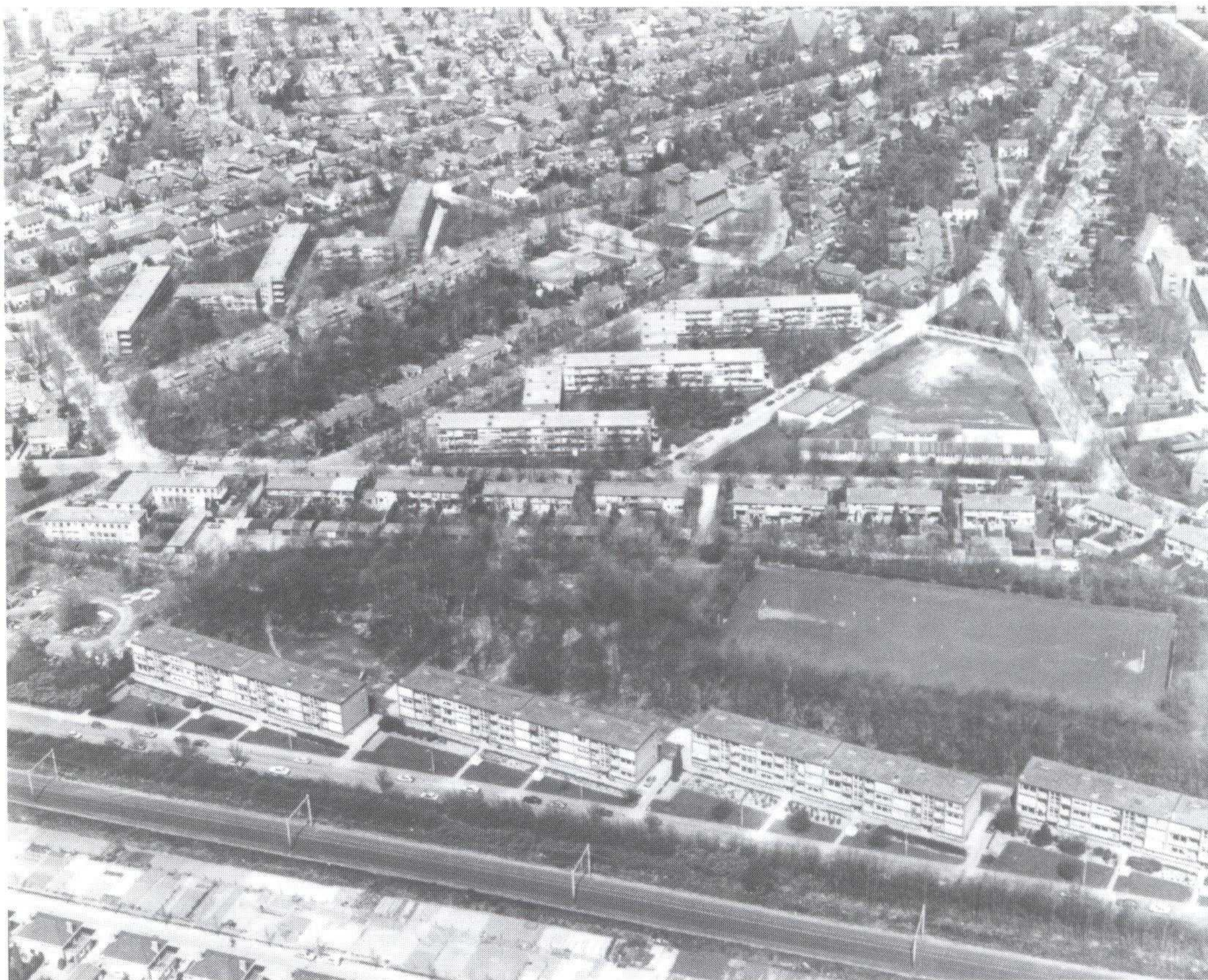
Natuurlijk is het niet overal in Ede zo slecht gesteld met de sanitaire voorzieningen. In de nieuwbouw van de jaren vijftig en zestig wordt rekening gehouden met meer wooncomfort. De flatwoningen van rond 1955, die gebouwd zijn door de bouwverenigingen, zijn voorzien van lavetten (zitbad, spoelbak) met aansluitingen voor een wasmachine en eventueel een centrifuge. In deze tijd kan het lavet met een losse metalen schoep worden omgebouwd tot wasmachine! In de Goudsbloemstraat geven in

1956 dertig bewoners zich op voor het laten plaatsen van een dergelijke wasmachine. Overigens kost dit grapje wel *f* 0,75 per week aan huur en onderhoud. Woningbouwvereniging Ede heeft hiermee het initiatief genomen. Het bestuur van de CWS neemt dit idee over. En vanaf 1963 worden ook in eengezinswoningen aansluitingen voor wasmachines en centrifuges geplaatst. Maar de techniek schrijdt voort en vanaf 1967 wordt de verhuur van deze apparaten geleidelijk aan beëindigd. De zogenaamde lavet-wasmachines veroorzaken veel geluidsoverlast. Dat de verhuur van de wasmachines en centrifuges een succes is geweest blijkt uit het feit dat in dit jaar ongeveer een kwart van de CWS-huurders ervan gebruik maken.

De bevolking van de gemeente Ede blijft groeien: van de ongeveer 42.000 inwoners in 1945 naar ongeveer 56.000 inwoners in 1960. Tussen 1955 en 1965 wordt het Beatrixpark volgebouwd. Na 1950 wordt met de bouw van verschillende wijken in het centrum begonnen: de Indische buurt en de Vogelbuurt. Daarna wordt de Componistenbuurt in het noordoosten aangelegd. De straten in deze wijk zijn vernoemd naar Nederlandse componisten (bijvoorbeeld Lassus, Pijper, Sweelinck en Wagenaar), de lage flats naar vermaarde buitenlandse componisten: Bach, Beethoven, Brahms, Chopin, Schubert, Verdi en Vivaldi.

Om zo effectief mogelijk te bouwen gaat men over tot de aanleg van strokenbouw, met een oriëntatie op het zuiden. De gesloten bouwblokken maken plaats voor open bouwblokken. De woningbouw wordt gestandaardiseerd, en de portiekflats doen hun intrede. Met de aanleg van deze wijken krijgt Ede steeds meer zijn huidige vorm.

De benaming "flat" is verwarrend. Bij een flat denk je aan hoogbouw. In feite is dat ook zo, maar 'flat' (Engels voor 'vlak' en 'plat') slaat eigenlijk op de rangschikking van de vertrekken op dezelfde hoogte. Met andere woorden: geen verschillende verdiepingen binnen een woning. Maar je bouwt natuurlijk dan wel omhoog. In deze eerste lage flats (drie en vier hoog) zijn nog geen liften aanwezig. Heel erg nieuw is het idee

Luchtfoto van het Beatrixpark (1985).

De aanleg van het Beatrixpark wordt gedomineerd door de diagonaal geplaatste lage flatgebouwen.

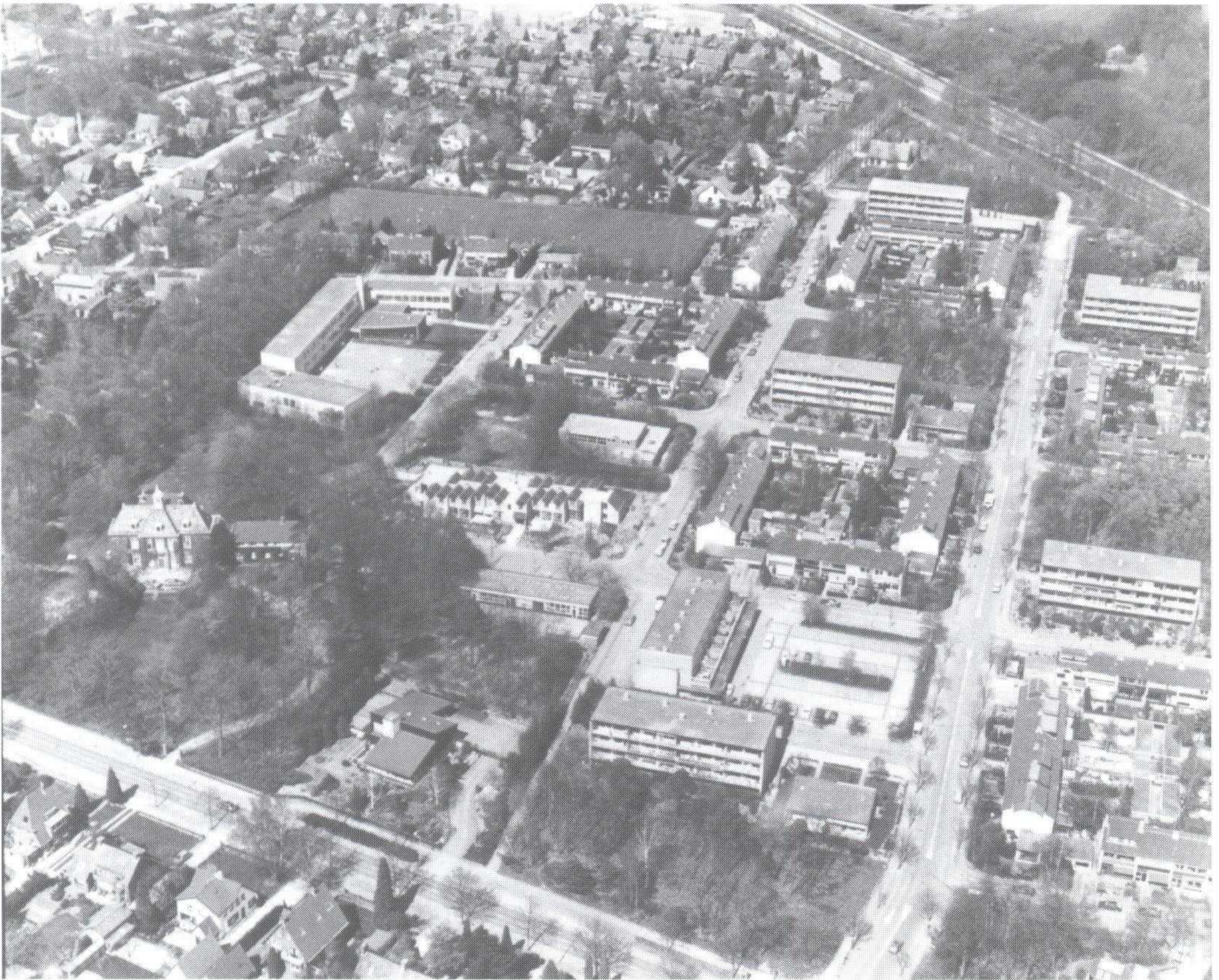
van flatbouw niet, want in New York werden al aan het eind van de vorige eeuw duizelingwekkend hoge 'skyscrapers' (wolkenkrabbers) gebouwd.

In 1953 worden de eerste (portiek-)flats in Ede neergezet. Deze bouw bezit grote voordelen. In de eerste plaats wordt door hoogbouw veel nieuwe ruimte geschapen. Ten tweede is het financieel voordeliger. In de derde plaats wordt er minder grond gebruikt, en tot slot zijn er minder straten en gas-, water- en elektriciteitsvoorzieningen nodig. Zodoende kan voor een aantrekkelijke prijs aan veel mensen onderdak worden geboden. ⁽⁸⁾

Kernplan 1964 - Veldhuizen

Niet alleen groeit het bewonersaantal van

Ede nog steeds, ook steeds meer mensen krijgen de beschikking over een auto. Met dit toenemende autobezit moet in de toekomst rekening worden gehouden. Het Kernplan van 1964 besteedt dan ook uitgebreid aandacht aan het wegenstructuurplan. In dit plan zijn de volgende zaken aangegeven: de verbinding met Wageningen, het doortrekken van de A30 tot de A12, de aansluiting op de N224 en het doortrekken van de Molenstraat tot aan de Raadhuisstraat. De Molenstraat heeft, naast de functie van ontsluitingsweg van het centrum, de functie van verbindingsweg naar de nieuwe uitbreidingswijk Veldhuizen. In dit plan worden naast de wijk Veldhuizen ook al de wijken Maandereng en Rietkampen, alsmede het industrieterrein Frankeneng aangegeven.

Luchtfoto van de Componistenbuurt (1985).

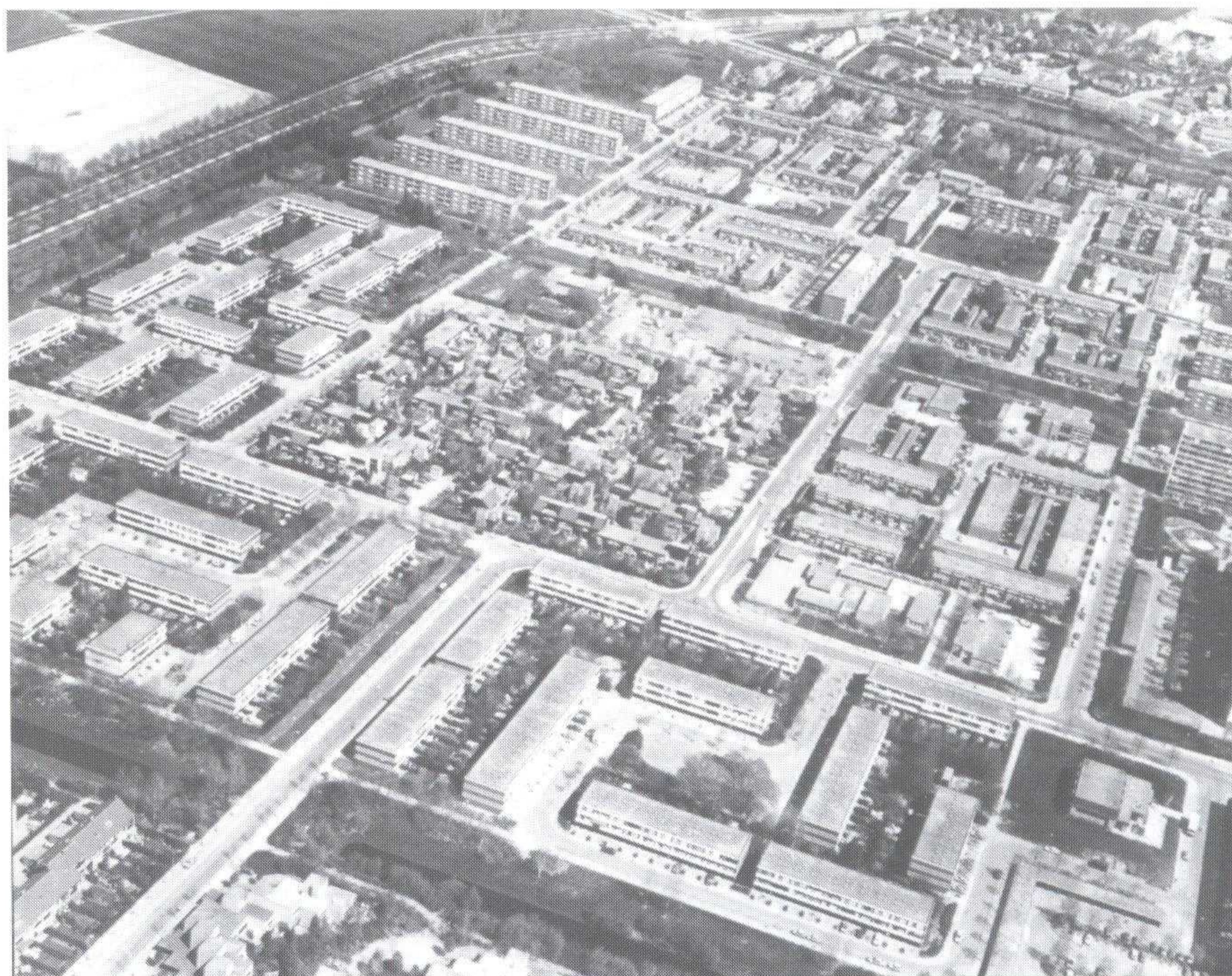
Deze wijk wordt gekenmerkt door de elkaar haaks kruisende wegen en de open bouwblokken. Links op de foto staat de villa 'De Hooge Paaschberg'.

De uitbreiding van Ede volgens het Kernplan van 1964 geschiedt in het noordwesten en vervolgens in het zuidwesten. Met het kernplan ontstaat een geheel nieuwe manier van bouwen: de wijkgedachte. De woningen in Veldhuizen A zijn gegroepeerd in zes duidelijk herkenbare woonwijken met een gemeenschappelijk centrum. Verder experimenteert men met variaties op de strokenbouw. De nieuwe hoogbouwflats worden gebruikt om de hoofdwegenstructuur te benadrukken.

Aan het einde van de jaren zestig verschijnen de eerste torenflats met tien verdiepingen. Hierdoor krijgen de nieuwe woonwijken een strakke opzet. De achtergrond van

deze opzet is het functionalisme. Dit houdt in dat de stedenbouwkundige plannen worden opgezet volgens een strak schema, waarbij de functies wonen, werken en recreëren zijn gescheiden. In 1972 bestaat reeds meer dan éénvijfde van de woningen in Ede uit flats. Het begin van de jaren zeventig vormt zelfs het hoogtepunt in de flatbouw:

1970	Langenhorst, Luynhorst,
Groenendaal, Mariëndaal,
1971	Stroombergflat,
1972	Van der Hagenstraat,
Willem Marislaan,
1973	Arnold Koningstraat,
Nieuwe Maanderbuurtweg.

*Luchtfoto van de wijk Veldhuizen A (1985).
Deze foto toont de omgeving van Katenhorst en Lindenhorst.
De aanleg valt op door zijn strenge rechtlijnigheid.*

Bestemmingsplan kern Ede 1974

In 1974 wordt het bestemmingsplan kern Ede aanvaard. In dit plan wordt duidelijk gereageerd op het beleid van de regering, vastgelegd in de Tweede Nota Ruimtelijke Ordening, dat erop gericht is de overloop van de randstad en midden-Nederland op te vangen in een aantal groeikernen. Ede is hier één van! Het gevolg hiervan is dat Ede ingrijpend moet veranderen. Als uitgangspunt dient het wegenstructuurplan van 1964.

In de bouw van Veldhuizen B probeert men als reactie op de eentonige strokenbouw van Veldhuizen A variaties te introduceren. Daarnaast komt men terug op de strenge scheiding van de verschillende functies. En de openbare ruimte krijgt weer een ontmoetingsfunctie.

Het centrum van Ede wordt drastisch veranderd. Als gevolg van het toenemend aantal inwoners moet het winkelcentrum, Gro-

testraat-Maandereind, worden verbreed. De winkelstraat wordt een voetgangersgebied.

Bestaande gebouwen moeten wijken voor grote projecten: het gemeentehuis (1977, Architectengemeenschap Van den Broek en Bakema, Rotterdam), de Maanderpoort en het politiebureau. In 1975 moet het marktterrein met de muzikent plaatsmaken voor het winkelcentrum Hof van Gelderland (1977). Ongetwijfeld dacht men toen: 'Leve de vooruitgang!' Maar niet elke verandering is een verbetering. Nu nog hoor je bijna dagelijks hoe jammer men het vindt dat de oude markt is verdwenen. Ten westen van het dorp wordt het industrieterrein Frankeneng aangelegd.

In de tweede helft van de jaren zeventig neemt het aantal alleenstaande woningzoekenden toe. In 1976 zijn er reeds vijfhonderd ingeschreven bij de CWS. Hierdoor is men niet erg enthousiast over het idee om

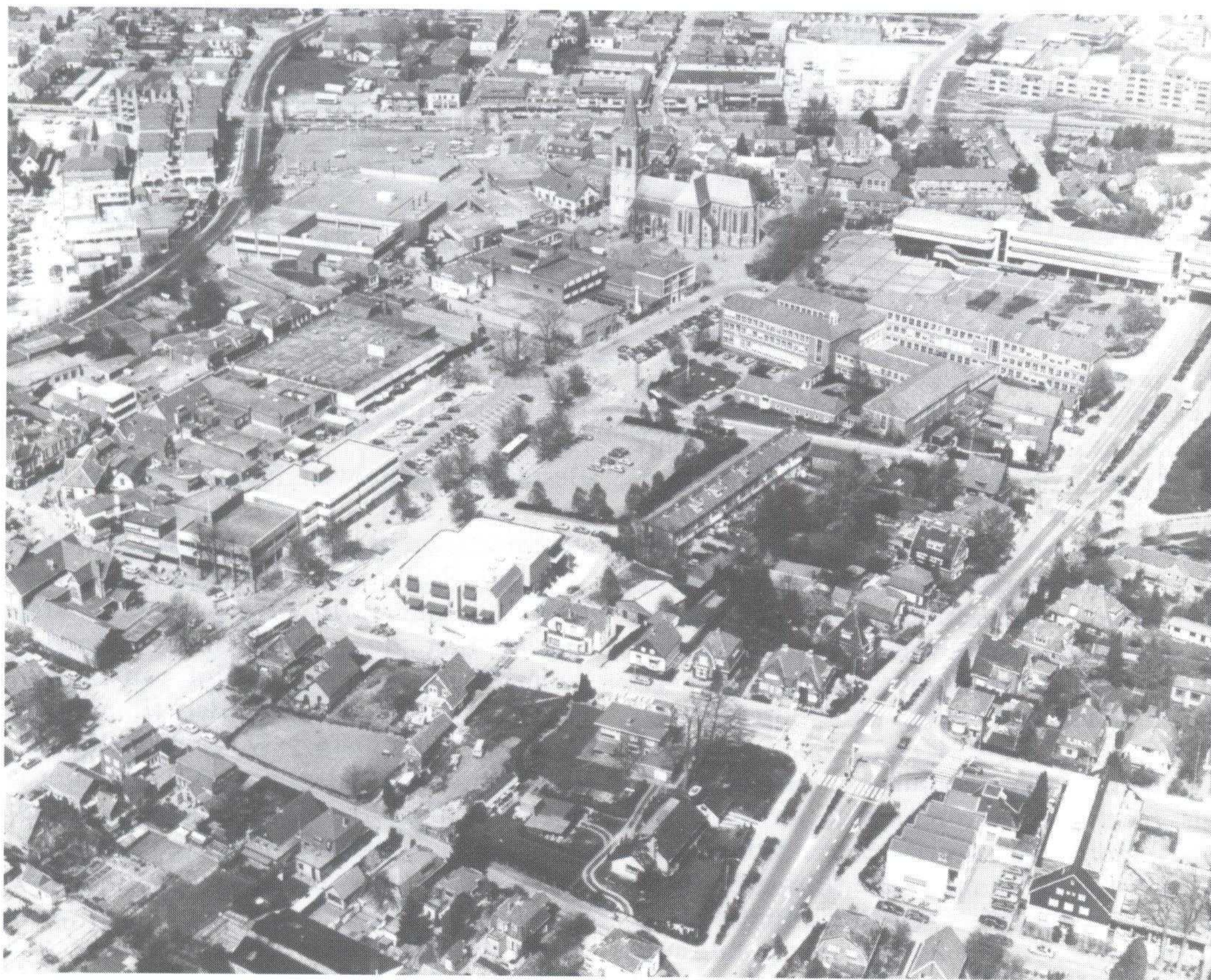
van elke twee duplexwoningen één huis te maken. Deze woningen zijn niet erg gerieflijk: ze zijn erg gehorig en een douche ontbreekt. In 1979 besluit men zelfs om leegstaande duurdere flats op te splitsen.

Gemeentehuis

De bouw van het gemeentehuis - ook wel stadhuis en raadhuis genoemd - verloopt niet vlekkeloos. Al met al hebben de ontwikkeling en uitvoering van het plan wel twaalf jaar in beslag genomen. In 1966 geeft de gemeente de Architectengemeenschap Van den Broek en Bakema de opdracht een nieuw gemeentehuis te ontwerpen. In 1967 wordt het duidelijk hoe het nieuwe raadhuis er zal gaan uitzien. De genoemde Architectengemeenschap ziet het

gemeentehuis niet als een paleis, maar als '... een Huis der Gemeente - een Huis van de Gemeenschap. Het is de plaats waar het democratische hart klopt, de politieke polslag wordt gevoeld en waar bestuur en burgers elkaar ontmoeten.'⁽⁹⁾ Poëtischer kan het bijna niet! Het is belangrijk dat reeds in dit ontwerp een schuilkelder is meegenomen.

Het ontwerp van bouwmeester prof. ir. J.B. Bakema wordt zeer progressief gevonden. De vormgeving is uiterst strak en het idee om het langgerekte complex met het landschap mee te laten lopen over de Klinkenbergerweg is heel vernieuwend. Het volledige plan is nooit uitgevoerd. In het oorspronkelijke spinvormige ontwerp en de maquette uit 1971 is het hoofdgebouw aan

Luchtfoto van het centrum (1985).

Aan de bovenzijde van deze foto zien we van links naar rechts: het Hof van Gelderland, de Oude Kerk, het gemeentehuis en daaronder het Marnix College.

de Bergstraat voorzien van extra vleugels voor mogelijke uitbreidingen. Deze zijvleugels zijn nooit gerealiseerd. Nu het gemeentehuis (wederom) te klein is zouden die vleugels eventueel kunnen worden uitgevoerd. Maar men heeft gekozen voor het overeind gebleven gedeelte van het Marnix College.

In 1969 wordt het "investeringsplan 1970-1974" aan de gemeenteraad aangeboden. Het college verwacht dat in 1971-1972 de eerste vleugel kan worden gebouwd. In 1971 worden de kosten van de bouw geraamd op 25 miljoen gulden. Volgens de plannen zal het gemeentehuis eind 1974 in gebruik kunnen worden genomen. Door het een en ander weg te bezuinigen (burgerzaal, zaal voor culturele manifestaties en parkeergarages) wordt de bouw 4 miljoen goedkoper. Bovendien wordt de voorgenomen opening een jaar verschoven.

Reeds in 1971 is er felle kritiek. Het ontwerp van Bakema wordt 'niet mooi' gevonden en 'bovendien zal het niet goed staan bij de Oude Kerk en het Marnix College'. Daarnaast zijn er ernstige bezwaren inzake de financiën.

Maar nog in hetzelfde jaar is het zover. De Edese Post opent met een niet mis te verstane kop: 'Ede krijgt zijn nieuwe (dure) raadhuis. Ambitieuze nieuwbouwplan op de valreep aangenomen.' Een groot deel van de raad vindt de realisatie van het plan erg duur, zeker gezien het feit dat niet alle Ede-se ambtenaren kunnen worden gehuisvest. Er is veel kritiek op de vormgeving. Men vindt het gebouw ongastvrij, stug en ondoelmatig qua indeling. Ook de langgerekte vorm en het toren-/bastionachtige element vinden geen genade. Toch wordt het voorstel met een kleine meerderheid (18 raadsleden zijn voor en 16 raadsleden tegen) in de raadsvergadering goedgekeurd. 'Een bewogen burgemeester J. Slot brak aan het eind van de vergadering ook nog een lans voor de nieuwbouw. Slot: "Het gemeentehuis vormt de katalysator voor de nieuwe dorpskern. Wanneer wij nu niet de eerste stap zetten, missen we de boot. U moet rekenen met het Ede van de toekomst".'⁽¹⁰⁾

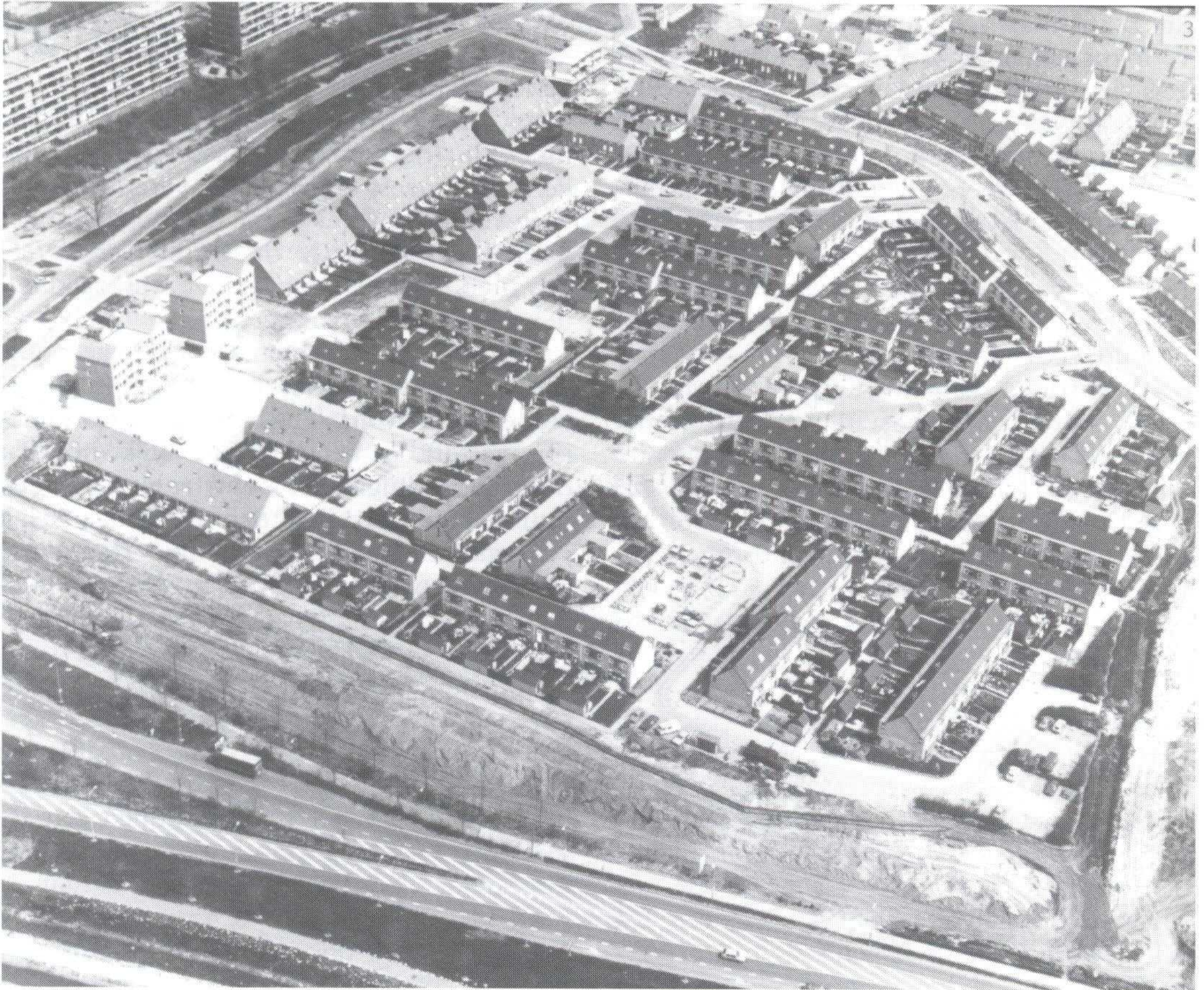
Met de bouw van het nieuwe gemeentehuis gaat een deel van het oude Ede voorgoed verloren. Zowel de Schoolstraat als de Hofstraat moet worden afgebroken. Tevens moet de (hervormde) Paasbergschool wijken. De meest ingrijpende verandering is evenwel het afbreken en ruimen van het oude kerkhof achter de Oude Kerk. Veel inwoners uit Ede hebben deze werkzaamheden met lede ogen aangezien.

Pas in 1974 wordt met de eigenlijke bouw van het gemeentehuis begonnen: in maart van dat jaar wordt het beton van de fundering gestort. In hetzelfde jaar blijkt nog dat door kostenstijging de bouw ruim 5 miljoen duurder zal uitvallen dan de aanvankelijk geraamde 21 miljoen. De bouw verloopt verder voorspoedig en in 1975 verwacht men dat de opening het volgende jaar zal kunnen plaatsvinden. In 1976 kunnen we in de krant lezen: 'Edes "slagschip" bijna klaar'.

Maar de opening van het gemeentehuis verloopt niet zonder problemen. Uit de twee verschillend gedateerde programma's in het archief van het museum blijkt dat de feestelijke opening ruim twee maanden is uitgesteld. De oorzaak daarvan is dat er rond de openingsdatum een treinkaping aan de gang is door Zuid-Molukse jongeren.⁽¹¹⁾ Maar op 25 augustus 1977 is het dan eindelijk zover. H.K.H. Prinses Beatrix opent om 11.00 uur het stadhuis symbolisch door met een druk op de knop het waterkunstwerk van Piet Slegers in werking te zetten.

Maandereng en Rietkampen 1980-1995

Op elke actie komt een reactie. Waren in de jaren zeventig torenflats heel gewoon, enige jaren later is dit ondenkbaar geworden. De meeste gezinnen met kleine kinderen willen het liefst in een eengezinswoning met tuin (en garage) wonen. Deze ruimte is hard nodig, want heden ten dage heeft elk kind een eigen kamer met tv, stereotoren en computer. Wat een luxe! En dan te bedenken dat het kort na de oorlog nog normaal werd gevonden dat men klein behuisd was, of dat men inwonend was en de ouders op een opklapbed in de zitkamer of achterkamer sliepen.

Luchtfoto van de wijk Maandereng (1985).

De foto toont de omgeving van de Tooroplaan. Volgens een verspringend patroon zijn rijtjes eengezinswoningen gebouwd.

De naam is al genoemd: de eengezinswoning. Laagbouw met ruimte en groen is gewenst. Tevens wordt een andere manier van rangschikking gehanteerd: het woonerf. In verschillende erven worden rijtjes van dezelfde woningen neergezet. Van variatie is weinig sprake. De auto kan voor de deur worden gezet. De berging bevindt zich in de voor- of achtertuin. Deze laagbouw vindt plaats in de wijken Maandereng en Rietkampen. Met de aanleg van dergelijke wijken kijkt men als het ware terug naar het tuindorp in Ede-Zuid, met dien verstande dat de huidige woningen qua ruimte en comfort geheel voldoen aan de eisen van nu. De gemeente doet haar best in deze nieuwe wijken aandacht te besteden aan

een plek voor auto's en fietsen. Mooie wijken, maar voor een niet-Edenaar een crime om een adres te vinden. En de in elkaar grijpende straten en op elkaar gelijkende rotondes maken het zoeken er niet gemakkelijker op!

Eerlijkheidshalve ben ik wel verplicht te vermelden dat er in de wijk Rietkampen ook heel leuke en aparte woningen staan.

In 1980 wordt begonnen met de wijk Maandereng. Omdat deze wijk ontwaterd moet worden zijn meerdere vijvers geprojecteerd. Het structuurplan van 1990 stelt voor, het aanvankelijk geplande tracé van de A30 meer naar het westen te verplaatsen. Hierdoor kan de reeds ontworpen wijk Rietkampen (in 1989 wordt begonnen met

de bouw) groter worden opgezet en ontstaat bovendien ruimte voor het industrieterrein Heestereng. Tussen de wijken Maandereng en Rietkampen verrijst in de jaren 1994 en 1995 het winkelcentrum Stadspoort. Verwijst dit naar de wens dat Ede zal uitgroeien tot een stad?

De genoemde manier van bouwen wordt overigens niet alleen in de buitenwijken toegepast. Ook het oude Kroonterrein (in de volksmond zo genoemd naar de bouwmaterialenfirma De Kroon) in het centrum van Ede is ingevuld volgens het woonerfysteem (1984). Al zien de huizen er van buiten iets verschillend uit (gevel, positie dak), je weet voordat je binnenkomt hoe de inrichting is. Na 1995 wordt onder meer het gebied Veenderweg/Waterloweg aangepakt. Tussen deze eengezinswoningen, flats en focuswoningen (aangepast voor invalide bewoners) wordt zowaar een parkje aangelegd.

Cultura

In mei 1988 verschijnt het rapport 'Naar een nieuwe hoofdbibliotheek in de gemeente Ede'. In het beleidsplan 1988-1991 van de gemeente Ede streeft men naar een verplaatsing van de hoofdbibliotheek naar het centrum. Het College van B en W slaagt er echter vooralsnog niet in een lokatie te vinden. In 1992 komt er eindelijk een doorbraak. Het College presenteert tijdens een persbijeenkomst het Cultura-complex, een multifunctioneel gebouw op de hoek van de Molenstraat en de Telefoonweg. Naast de bibliotheek zullen ook de Muziekschool, de Kunstuitleen, het Kreatief Centrum KREK en de Stichting Kunstzinnige vorming de Gelderse Vallei (thans Edu-Art) er een plaats krijgen.

Maar men is er nog niet. Tegen het ontwerpbestemmingsplan worden in 1993 de nodige bezwaren ingediend. Pas in december 1995 kan het startsein worden gegeven voor de bouw van de bibliotheek. In mei 1997 wordt de bibliotheek officieel voor het publiek opengesteld. Aan fase 2 wordt momenteel nog hard gewerkt.⁽¹²⁾

Kernhem

Kernhem: aanvankelijk een kasteel, later

een villa en inmiddels ook de nieuwste woonwijk van Ede. In eerste instantie wordt deze wijk Doesburg genoemd. Historisch gezien is dit geen correcte keuze. De oude buurt Doesburg begon ten noorden van de Doesburgerdijk, en deze nieuwe wijk ligt ten zuiden ervan. Mede op aandringen van de Vereniging Oud Ede wordt de naam gewijzigd in Kernhem.

De uitbreidingswijk Kernhem ligt ten noorden van de wijk Ede-Veldhuizen, tegen het landgoed Kernhem aan. Deze wijk telt vier onderdelen, vlekken, die samenvallen met corresponderende bouwfasen. Waar niet echt rekening mee is gehouden is het feit dat de voormalig eigenaar van deze grond, Gravin S.M.M. Gaetani dell-Aquina d'Aragona - van Aldenburg Bentinck, destijds heeft bedongen dat dit gebied niet verkaveld zou mogen worden! Met name de voorgenomen bebouwing van vlek D stuit op veel kritiek. De inzet van de Vereniging Behoud Kernhem/Doesburg zorgt ervoor dat dit deel van het gebied, gezien zijn landschappelijke waarde en zijn vele culturele bodemvondsten, vooralsnog niet bebouwd zal worden. De door de genoemde vereniging gehanteerde leuze was: 'Zeg nee tegen vlek D'.

In 1995 wordt in de Structuurvisie Doesburg het voorstel gedaan om in de periode 1996-2005 ongeveer 3.000 woningen te bouwen in de vlekken A en B. Voorlopig zal niet worden gebouwd in vlek D. Pas in 1996 geeft de gravin toestemming voor woningbouw in de wijk Doesburg/Kernhem. Het geven van het startsein voor de bebouwing wordt steeds weer vooruitgeschoven. In april 1997 wordt door de gemeenteraad besloten dat tot aan het jaar 2007 3.500 woningen zullen worden gebouwd in de vlekken A en B, daarna volgen nog eens 1.100 woningen in vlek C. Het begin van de bouw wordt voorzien in de zomer van 1998. Maar de bouw van de wijk Kernhem blijft vertragingen oplopen. Op 1 februari 1999 beginnen de graafwerkzaamheden. Van 16 augustus tot en met 6 september dit jaar zal de inschrijving voor woningen worden geopend. Tot op heden

is de planning dat in de zomer van 1999 met de bouw van de eerste huizen wordt begonnen en dat in de loop van 2000 de eerste bewoners zich in Kernhem zullen vestigen. Kinderen zullen dan spelen op grond waar duizenden jaren geleden de eerste bewoners van Ede hebben vertoefd!

Big Brother is watching you!

De laatste tijd komt Ede steeds meer in de algemene belangstelling te staan. Helaas niet altijd in de positieve zin van het woord. Een cafébezoekster vriest bijna dood op het Museumplein. De nieuwe, met moderne kunst versierde, rotondes in de wijk Rietkampen blijken onoverzichtelijk te zijn. Maar met de camerabewaking op het Museumplein wordt Ede in één klap naar de 21e eeuw getild. In december 1998 wordt een groot aantal videocamera's op en rond het Museumplein geplaatst. In 1999 zijn ze volledig operationeel.

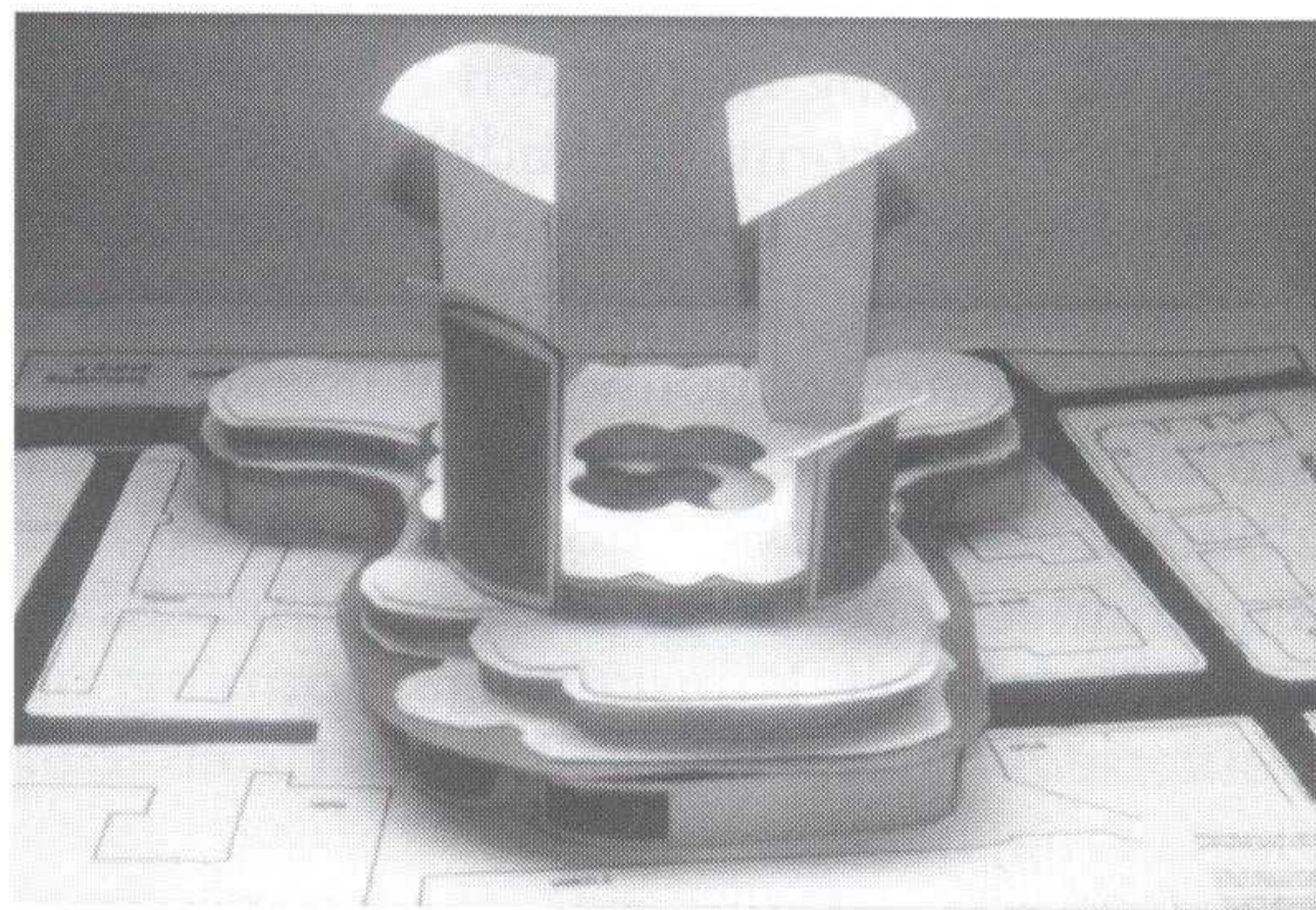
Veel mensen worden bang van het idee dat 'Big brother is watching you'. Kan dit wel? Is dit geen inbreuk op je privacy? Vecht- en steekpartijen, alsmede vernielingen aan geparkeerde auto's en het handelen in drugs hebben de gemeente doen besluiten dat het tijd is voor camerabewaking op grote schaal. Het is diep treurig dat heden ten dage zo iets nodig is. Maar wie geen rare dingen doet heeft niets te vrezen. Jammer genoeg zijn een aantal van deze foeilelijke camera's direct aan het museum (een rijksmonument!) geschroefd. Had dit niet met enig overleg gekund?

Gat van Ede

U zult wel hebben gemerkt dat het centrum van Ede weer eens grondig wordt aangepakt. Op het moment is het gebied van de Achterdoelen aan de beurt. Je auto in het centrum parkeren is bijna onmogelijk geworden. Wel is er een breed uitzicht op de toekomstige ondergrondse parkeergarage. Het schiet alleen niet erg op. In de Edese Post staat de volgende kop: 'Wethouder Van den Hazel: 'Samenloop van omstandigheden. Centrum pas najaar 2001 klaar'.⁽¹³⁾ Het lijkt erop dat de gemeente geabonneerd is op vertragingen.

In het kader van het 75-jarig bestaan van de Vereniging Oud Ede heeft zij onder de leerlingen van de basisscholen van Ede een maquettewedstrijd uitgeschreven. De opdracht luidde: Vul het 'Gat van Ede' in volgens eigen fantasie en inzicht. Wel dienden de leerlingen rekening te houden met de reeds bestaande panden. Groep 8 van de Paasbergschool, die de eerste prijs won, kwam met een opmerkelijk ontwerp, dat heel natuurlijk en organisch oogt. De vormen zijn rond en vriendelijk. In de ondergrondse garage is een klein parkje met bomen en een vijver gepland. Het sociale leven (wonen en werken) vindt plaats op verschillende verdiepingen. De vier torens die het complex markeren zijn erg apart. Volgens architect H. van den Heuvel kunnen de architecten van Ede hier wel een voorbeeld aan nemen.

Ede is snel gegroeid: van een agrarisch dorp tot een would-be stad. Met zijn 'Stads-poort' en MacDonal'd's-filiaal lijkt het nog heel wat te worden. Zal Ede ooit een officieel gemeentemuseum krijgen? Deze wens dateert reeds uit 1938. Wordt het centralisatie of decentralisatie? De toekomst zal het leren!

Winnende maquette van het 'Gat van Ede'. Dit ontwerp werd gemaakt door groep 8 van de Paasbergschool. Opvallend zijn de natuurlijk aandoende, vloeiende vormen.

Dankwoord en bronvermelding

De auteur houdt zich aanbevolen voor open aanmerkingen, alsmede voor aanvullingen op dit artikel. Iedereen die de tekst heeft willen doorlezen, wordt vriendelijk

bedankt voor zijn/haar tips en opmerkingen. Met name geldt dit voor de heer Gino Huiskes van het Historisch Onderzoeksburo Histodata, voor zijn achtergrondinformatie betreffende de uitbreidingen van Ede. Als bronnen voor dit artikel dienden voornamelijk de informatie in het museum, de bibliotheek, het krantenarchief en het knipselarchief, eveneens van het museum. Enkele publicaties die meer dan oppervlakkig zijn geraadpleegd zijn :

Groen, B.T., Een boekje open, Over de geschiedenis van het bibliotheekwerk in de gemeente Ede; Koninklijke BDU Grafisch Bedrijf, 1997. (Uitgebracht door Openbare Bibliotheek te Ede.)

Klaverstijn, B., Samentwijnen, Via fusie naar integratie; Uitgeverij Terra, Zutphen bv, 1986. (Uitgebracht door ENKA.)

Schoenmaker, W., Het vliegekamp Ede (1910-1921); Gemeentedrukkerij Ede, zonder jaartal. (Uitgebracht door Museum Oud Ede.)

Steenkamp, A., Van Zijdelaan tot Asserstate, Woonstede 50 jaar; Drukkerij Mart. Spruijt bv, 1998. (Uitgebracht door Woningcorporatie Woonstede.)

Noten:

- (1) Verbeek, D. Jr. en Gortel, H. van; De Geschiedenis der Neder-Veluwe, I. Ede en Omstreken; Barneveld, 1888; blz. 81.
- (2) Deze informatie werd mij aangereikt door de heer J.G. Hartgers.
- (3) Zie Schoenmaker, W.
- (4) Zie Klaverstijn, B.
- (5) Deze informatie werd verschaft door mevrouw H.A. Blaauw-de Wit.
- (6) Weerd, E. van de & Crebolder, G.: Bevrijdingskroniek West-Veluwe, september 1944/november 1945; BDU Barneveld, 1981 (Schaffelaarsreeks nr. 8), blz. 4.
- (7) Edesche Courant, Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor de Zuid-West Veluwe, 5 juli, 2 augustus en 6 augustus 1947. Het Nieuwsblad voor de Gemeente Ede, 6 augustus 1947.
- (8) Zie Steenkamp, A.
- (9) Nieuw gemeentehuis, een gemeenschapshuis, 1971 (brochure).
- (10) De Edese Post, 26 oktober 1971.
- (11) Informatie van de heer J.G. Hartgers.
- (12) Zie Groen, B.T.
- (13) De Edese Post, 2 juli 1999.

OULD EDE HOUDT DE GESCHIEDENIS VAN EDE LEVEND!

Word lid van de Vereniging Oud Ede voor f 20,- per jaar.

Geef u op als lid bij het Historisch Museum Ede,

Museumplein 7, 6711 NA Ede; telefoon (0318) 619554

Een luchtfoto uit 1927 van het centrum van Ede

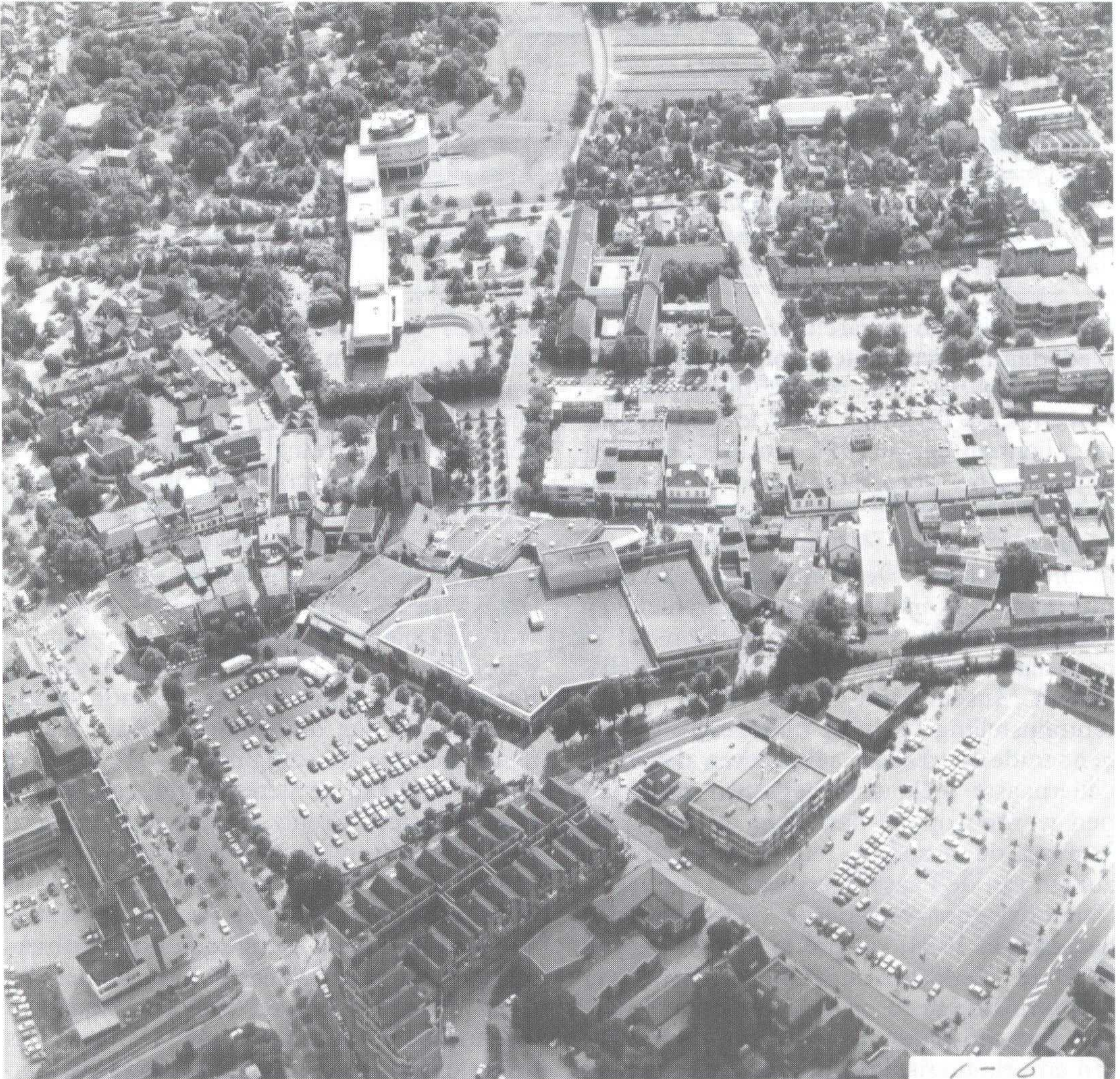
Foto: KLM Aerocarto BV Arnhem; nr. 3589-1927

De foto (gemaakt door KLM Aerocarto BV in 1927) is genomen vanuit het oosten. Op de voorgrond zijn de Schoolstraat en de Hofstraat te zien, die later afgebroken zijn ten behoeve van de bouw van het gemeentehuis. In het midden de Oude kerk, met daarvoor het kerkhof. Midden op het kerkhof staat het monument voor dominee Detmar, die van 1834 tot 1844 predikant was van de Oude Kerk. Dit monument is bij het ruimen van het kerkhof verloren gegaan. Op de plaats van het kerkhof ligt nu de evenementenkuil bij het gemeentehuis, die op dit moment als tijdelijk parkeerterrein in gebruik is.

Het grote gebouw rechts onderaan de foto is de Sterrenberg. Het rijtje huizen "onder" het kerkhof ligt aan de Hofstraat. Daar weer onder, iets naar rechts, staat de Hervormde Paasbergschool aan de Schoolstraat. De school is herkenbaar aan de lange rij ramen en aan de twee dakkapellen.

Rechts naast het kerkhof loopt een pad met aan weerszijden een heg. Tussen de huidige evenementenkuil en de tuinen van de huizen aan de Driehoek is het overgebleven gedeelte van dit pad nog te vinden. De drie identieke huizen met oplichtend dak, links van het kerkhof, staan aan de Paasbergerweg, een smalle weg die van het dorp naar de Paasberg voerde. Een nog bestaand deel van deze weg loopt langs de Trapakkers (op deze foto niet te zien).

Rechts van het kerkhof lopen, in de vorm van een hoefijzer, de Driehoek en de Bergstraat. Onder de Driehoek is een schooltje te zien, herkenbaar aan het oplichtende dak met de twee dakkapellen. Dat is de Hervormde Kleuterschool. Links hiervan, iets terugstaand aan de Driehoek, staat de nog bestaande museumboerderij, thans een rijksmonument. Bovenaan en midden op de foto is de witte Cavaljéschool met het grote speelplein ervoor goed te herkennen.

Rechts ervan de Concordiamolen. Geheel links op de foto zijn percelen bouwland te zien; daar bevindt zich nu de enorme bouwput voor een parkeergarage en een winkelcentrum. En die witte weg, bovenaan links, is de Waterloweg.

Een foto om met schoolvriendinnen of -vrienden van vroeger eens goed te bekijken!

Ter vergelijking een luchtfoto uit 1995, gemaakt door de heer A. Ruys van de gemeente Ede.

Deze foto is vanuit het westen gemaakt. Eigenlijk is ook dit een historische foto, omdat er sindsdien nogal wat is afgebroken en nog niet is opgebouwd (Doelenplein met het "Gat van Ede" en zeer recent de Muziekschool aan de Brouwerstraat). Bovenaan, min of meer in het verlengde van het Gemeentehuis ziet u links de gronden waarop een servituut rust, en rechts daarvan de Trapakkers.

Het servituut¹ op De Paasberg,

door Hetty Blaauw-de Wit

Regelmatig wordt in kringen van natuurliefhebbers gesproken over een "servituut" dat zou liggen op enkele percelen grond op de helling van de Paasberg. In de notulen van de gemeenteraad van Ede uit 1925 en uit de verslagen van de bijeenkomsten van de destijds nog jonge Vereniging Oud Ede uit 1925 en 1926 kan men lezen om welke gronden het gaat, en waarom en hoe men tot het leggen van een servituut is gekomen.

In het begin van de jaren twintig werden de Nederlandse gemeenten door de rijksoverheid verplicht een bestemmingsplan te maken. Ook de gemeente Ede voldeed aan die plicht en liet in 1924 een kaart vervaardigen van het dorp Ede, waarop stond aangegeven waar in de "allernaaste toekomst" en in de "verdere toekomst" gebouwd zou kunnen worden. Deze interessante kaart is nog aanwezig in het gemeentearchief van Ede. Een fraaie kleurenkopie ervan zal in het najaar van 1999 te zien zijn in het Historisch Museum Ede als onderdeel van de tentoonstelling "Ede in beweging". Op de genoemde kaart staat aangegeven dat in de "allernaaste toekomst" gebouwd zou kunnen worden op de flank van de Paasberg, grofweg de terreinen ten noorden en ten zuiden van de Paasbergerweg.

Vanaf het punt waar nu de VVV-bank staat had men in 1924, kijkend in de richting van de Oude Kerk, een magnifiek uitzicht over het dorp Ede heen naar de Gelderse Vallei. Het was een panorama waaraan de Edenaars en vele toeristen genoeg beleefden en dat vele malen door kunstschilders is veeuwigd. Men had, onder andere, uitzicht over enkele percelen, kadastraal bekend sectie K nummers 570, 571 en 572, en over deze stukken grond gaat het in dit verhaal (zie kaart).

In 1924 ontstond onrust onder de bevolking van Ede omdat het volgens dit bestemmingsplan mogelijk zou worden huizen te

bouwen op de helling van de Paasberg. Een "adres", voorzien van 725 handtekeningen, waarin hiertegen werd geprotesteerd, werd op het gemeentehuis bezorgd. Schrokken burgemeester Creutz en zijn wethouders van deze actie of vonden ook zij het plan achteraf bezien te weinig aantrekkelijk? Hoe het ook zij, op 24 maart 1925 besloot de gemeenteraad om de eigenaar van de percelen K570, 571 en 572 f 8000,— te bieden "tot verkrijging in eigendom". De gronden waren op dat moment in het bezit van de Vereeniging tot stichting en instandhouding van scholen met den Bijbel in Ede (hierna te noemen: de Vereeniging).

In een brief van de Vereeniging, gericht aan burgemeester Creutz, gedateerd 6 april 1925, is te lezen dat "wij met belangstelling kennis nemen dat het ook Uw College ernst is om de terreinen aan de Paasberg onbebouwd te houden. Aangezien ook wij hieromtrent een offer willen brengen komen wij terug op ons schrijven van 14 Maart, en bieden U het leggen van een servituut, als bedoeld in sub B van dat schrijven, aan voor een prijs van f 8000,—. Met deze aanbieding zijn wij tot het uiterste gegaan. Hiermede zal het door U voorgestelde doel ten volle bereikt worden en dragen ook wij de overtuiging, mede te werken tot het behoud van het Edesche natuurschoon. Op Uw koopaanbod tegen den door U opgegeven prijs van f 8000,— is het ons niet wel mogelijk in te gaan".

¹ Het begrip "servituut" of "erfdienstbaarheid" wordt in het Burgerlijk Wetboek omschreven in ambtelijke taal, die voor "gewone" mensen moeilijk te begrijpen is. Het gaat, kort gezegd (en dus ook onvolledig), om zaken als het recht van uitzicht van het ene "erf" op het andere, het recht van overpad, waterloop, en nog vele andere, soortgelijke zaken. Het "servituut op de Paasberg" zou betrekking hebben op het recht van vrij uitzicht vanaf deze hoogte in westelijke richting, en zou dus een verbod inhouden om de betreffende helling aan de Paasberg te bebouwen (met woningen of anderszins).

De brief komt er dus op neer dat, als de gemeente *f* 8000,— aan de Vereeniging betaalt, de Vereeniging bereid is een servituut op die gronden te laten leggen. In dit geval houdt het servituut in dat op deze percelen “eeuwigdurend” niet gebouwd mag worden. Over dit aanbod van de Vereeniging werd in de gemeenteraadsvergadering van 26 juni 1925 uitvoerig gediscussieerd. Een van de gemeenteraadsleden, de heer R. Dinger, notaris te Lunteren, opende het debat door te stellen dat “enerzijds de Raad gaarne wil meewerken tot behoud van het natuurschoon, maar anderzijds huisverig is om hiervoor een bedrag van *f* 8000,— beschikbaar te stellen”. Hij stelde voor *f* 6000,— uit de gemeentekas te fourneren, onder voorwaarde dat de burgerij het resterende bedrag van *f* 2000,— zou bijeenbrengen. Tijdens deze discussie las burgemeester Creutz de circulaire voor van de Minister van Binnenlandse Zaken, gedateerd 28 mei 1925, waarin de Minister er bij de gemeentebesturen op aandrong al het mogelijke te doen voor het behoud van het natuurschoon. Na langdurige beraadslagingen, waarin behalve de voors en tegens ook andere creatieve oplossingen ter tafel werden gebracht, werd het voorstel van de heer Dinger aangenomen met 12 stemmen voor en 6 stemmen tegen.

In de vergaderingen van de een jaar eerder opgerichte Vereniging Oud Ede kwam het onderwerp “Panorama Paaschberg” vijfmaal aan de orde. Omtrent de bijeenkomst die op 16 juni 1925 werd gehouden ten huize van de heer H. Staf, staat genotuleerd: “Op voorstel van den Heer Fischer zal aan den Raad een verzoek worden gericht om het Panorama van den Paaschberg te behouden”. De volgende vermelding had betrekking op de bijeenkomst ten huize van de heer A. van de Craats op 14 juli 1925: “Besloten onafhankelijk van VVV

te trachten gelden bijeen te brengen voor servituut Paaschberg. De Heer Fischer zal met voorzitter VVV handelen”. Er was aanvankelijk overwogen om samen met de VVV actie te voeren. Op 18 augustus 1925 wordt op de vergadering ten huize van de heer Bellen genotuleerd: “Met betrekking tot de zelfstandige actie voor behoud Panorama wordt medegedeeld dat gerekend kan worden op (.....) totaal *f* 857,50”.

In de notulen van de bijeenkomst ten huize van de heer P. Sibbles op 15 september 1925 kan men het volgende lezen: “Panorama Paaschberg nog ingekomen *f* 25,— (..), totaal *f* 882,50”. Tenslotte werd op de bijeenkomst van 22 juni 1926 ten huize van heer Fischer meegedeeld dat “namens Oud Ede aan Gemeentebestuur inzake Panorama Paaschberg is afgedragen *f* 862,50”.

Klaarblijkelijk is er *f* 20,— tussen wal en schip gevallen.

En hoe zit het vandaag de dag met die percelen en het uitzicht?

De gronden zijn nog steeds onbebouwd, dat wil zeggen, er staan geen huizen op. Maar het is jammer dat hoge bomen en dicht struikgewas het uitzicht grotendeels belemmeren. Zouden deze hoge bomen worden gekapt, het struikgewas gerooid, de hoge gebouwen in Ede gesloopt en de wijk Veldhuizen afgebroken, dan zouden wij vanaf de VVV-bank weer als vanouds een magnifiek uitzicht op de Gelderse Vallei hebben. Maar zo'n stap terug in de tijd is uiteraard niet mogelijk. Wel is het mogelijk dat de gemeente Ede zich in de komende jaren gaat toeleggen op het verfraaien van het uitzicht op Ede vanaf de Paasberg. De wil om het natuurschoon te behouden was er 75 jaar geleden ook.

Bronnen: Gemeentearchief Ede.
Archief Vereniging Oud Ede.

Driekwart eeuw Vereniging Oud Ede,

door Hetty Blaauw-de Wit

Een vereniging die 75 jaar bestaat heeft doorgaans, hoe kan het anders, veel ups en downs gekend. Zo ook de Vereniging Oud Ede. In dit artikel worden globaal de hoogte- en de dieptepunten beschreven.

In het oprichtingsjaar 1924 had de gemeente Ede grootse plannen. Op het gemeentehuis werd het eerste "Uitbreidingsplan Ede" getekend, en in de jaren 1924 en 1925 werd het door de gemeenteraad aanvaard. Werd de heer P. Sibbles, aanvankelijk onderwijzer aan de Openbare Lagere School aan het Maandereind en later boekhandelaar, ongerust? Wij kunnen het niet met zekerheid zeggen, maar wij hebben sterke vermoedens dat hij het was die het initiatief heeft genomen tot oprichting van de Vereniging Oud Ede. Hij belegde op 10

september 1924 in zijn huis een bijeenkomst waarin de vijf aanwezige heren "een club" oprichtten die ten doel had: "het onderzoeken van de archieven enz. der Kerken, Buurten en Huizen in de Gemeente, als ook tot onderzoek van de verschenen artikelen daarover en van de geschiedkundige werken van de Provincie." (zie afbeelding). Een maand later, op 14 oktober 1924, stond genotuleerd: "Na bespreking wordt als naam voor de club gekozen "Oud - Ede". De plaatselijke notaris, de heer W.J. Fischer, werd bereid gevonden voorzitter te

Bijeenkomst te huize van P. Sibbles,
op Dinsdag 19 Sept. '24.

Aanwezig zijn de H.H.: H. Staf, A. van Craats,
H. J. Beller, J. A. Rygenraam & P. Sibbles.

Er wordt vroeger gedaan van de brieven met
raadgeving en van de Heere, F. Pleun te Baam
& Dr. J. P. van Veen te Arnhem.

Besloten wordt een club voor onderzoek van de
archieven enz. der Kerken, Buurten & Huizen in de
Gemeente, als ook tot onderzoek van de ver-
schene artikelen daarover & van de geschied-
kundige werken over de Provincie.

Na interessante bespreking wordt de volgende
bijeenkomst bepaald op 14 Oct. d.a.v.

worden en de genoemde heer Sibbles werd benoemd tot secretaris. De overige leden waren de heren H. Staf, H.J. Bellen, J.A. Eygenraam, C.W. van Kooten en A. van de Craats. De werkwijze van de jonge vereniging was dezelfde als die welke tegenwoordig gevolgd wordt door de Werkgroep Geschiedenis. Elk lid bestudeert een onderwerp van zijn of haar keuze en raadpleegt zo veel mogelijk archieven. De leden komen regelmatig bijeen om de voortgang van de werkzaamheden te bespreken en om elkaars werkstukken te beoordelen. Nadat de hele werkgroep een artikel heeft gefiatteerd, wordt overgegaan tot publicatie.

In het eerste verenigingsjaar werden de statuten opgesteld. Hoewel daarin van tijd tot tijd wijzigingen zijn aangebracht is het doel van de vereniging onveranderd gebleven, namelijk: Het onderzoek van archieven en gedrukte bescheiden naar alles wat betrekking heeft op het ontstaan en de geschiedenis van de dorpen (kerken en buurten) van het ambt en van de gemeente Ede en het verzamelen en bewaren van alles wat van belang kan worden geacht voor en betrekking heeft op de geschiedenis van Ede.

Direct na de oprichting werd geprobeerd om ook mensen in Bennekom en Lunteren te interesseren voor de club, maar dat mislukte. Bij het 25-jarig bestaan in 1949 schreef de secretaris, de heer Sibbles: "Helaas, de daartoe gedane oproep had geen succes. Noch te Bennekom, noch te Lunteren of elders ging men op de uitnodiging in, zodat de Vereniging "Oud-Ede", die intussen was opgericht, van de medewerking van de andere dorpen bleef verstoken en genoodzaakt was de naspeuringen, ook voor deze dorpen, welke de gehele gemeente vormen, te verrichten en de verkregen resultaten te boekstaven."

De heer Fischer was tot zijn dood in 1946 voorzitter en de heer Sibbles bleef tot ongeveer 1950 secretaris.

De eerste vijftien jaren van de vereniging vormden een periode van grote bedrijvigheid. Vele voorwerpen werden in ontvangst genomen, de boerderij aan de Driehoek, nummer 32, (thans rijksmonument), werd in 1938 gekocht en ingericht als museum.

Ook liet men een waarschuwend geluid in de richting van de gemeente horen inzake uitbreidingsplannen. De studiehoofden van de vereniging waren zeer voldaan toen in 1933 het eerste boek "Het kerspel Ede" uitkwam, in 1939 gevolgd door "Het ambt en de gemeente Ede". In de Tweede Wereldoorlog werd het werk zo goed mogelijk voortgezet, maar om begrijpelijke redenen lag, vooral in het laatste oorlogsjaar, het werk nagenoeg stil. Na de oorlog, in 1948, werd het derde deel "Kerkdorpen en buurschappen" uitgegeven, en in 1978 werden de drie delen gereproduceerd uitgebracht onder de naam "Geschiedenis van Ede". Ook in onze tijd wordt dit boek nog veelvuldig geraadpleegd.

Het is niet verbazingwekkend dat na het voltooiën van dit monnikenwerk een periode van kalmte intrad. Verjonging en vernieuwing van de club was voor de werkers van het eerste uur altijd een moeilijk punt. Wij vermoeden dat de leden van de club zo op elkaar ingespeeld waren dat men een nieuweling moeilijk kon inpassen.

Bij het 25-jarig bestaan verzuchtte de heer Sibbles: "Thans moet het werk misschien in andere banen worden geleid. Hoe, dat hebben jongeren te beslissen. Ik wens hen daarbij veel medewerking".

In 1952 werd de burgemeester van Ede voorzitter van de Vereniging Oud Ede. Hij zou dat tot 1973 blijven. De burgemeester voorzitter van Oud Ede! Het kan haast niet anders of tegenstrijdige belangen moesten nu door een en dezelfde man verdedigd worden. Als voorzitter van de gemeenteraad van Ede zou hij de grootse plannen tot uitbreiding van Ede moeten verdedigen. En als voorzitter van Oud Ede werd van hem verwacht dat hij een tegenstander zou zijn van de onbarmhartige afbraak die dit met zich zou meebrengen. Wij kunnen ons voorstellen dat deze twee functies wel te combineren zijn. Het lijkt ons zeer wel mogelijk om mooie en historische plekjes in Ede te behouden en toch de noodzakelijke uitbreiding te doen plaatsvinden. Maar dan moet hier wel lang van tevoren en met kennis van de historie van Ede over nagedacht zijn en moet er een "stedenbouwkundige

visie op langere termijn” zijn. Een dergelijk plan lag er niet en ook de Vereniging Oud Ede heeft destijds geen poging gedaan om zo'n plan op te stellen. Een onomkeerbaar proces is toen op gang gebracht en daar merken we tot op vandaag de gevolgen van. De leden van de vereniging hadden in de jaren vijftig tot zeventig veel onderlinge contacten. Het vertier moest nog dicht bij huis worden gezocht; de verenigingsavonden werden dan ook heel goed bezocht. Bekende en legendarische Edenaren ontmoetten elkaar bij Oud Ede en de jaarlijkse excursie was een hoogtepunt in het verenigingsjaar. Op het gebied van tentoonstellingen, lezingen en diavoorstellingen maakte de vereniging in de periode van 1950 tot 1970 een bloeitijd door, maar men kan zich er niet op beroepen dat van verenigingswege commentaar is geleverd op de uitbreidingsplannen van Ede. Er is ons althans geen enkel protest uit die periode bekend. Terugziend op deze periode, zijn wij van mening dat de Vereniging Oud Ede destijds met een goed plan had moeten komen waarin èn historische hoekjes en plekjes behouden zouden kunnen blijven èn waarbij toch een gewenste vernieuwing van het dorp mogelijk zou zijn.

In de jaren vijftig was de museumboerderij aan de Driehoek zeer bouwvallig geworden. Er was veel vernield en verdwenen tijdens de bewoning door evacués in de oorlog, en ook tijdens de gedwongen verhuring na de oorlog (overigens zonder dat ooit huur werd ontvangen). Veel museumstukken zijn toen verdwenen, misschien zelfs wel in de kachel. In het begin van de jaren zeventig kwamen de Nederlandse Spoorwegen naar buiten met het plan om het station Ede-Centrum af te breken. Door een gezamenlijke inspanning van de gemeente Ede en de Vereniging Oud Ede kon dit gelukkig worden voorkomen. Het station werd gered en met hulp van vele vrijwilligers in een mooi ingericht museum herschapen. De her en der opgeslagen voorwerpen werden weer opgespoord en hersteld. Fraaie tentoonstellingen werden opgebouwd en zeer veel bezoekers kwamen de drempel van het museum over.

De vereniging kreeg toestemming een museummedewerker aan te stellen, en later zelfs een tweede. Ondertussen verscheen in 1973 het eerste nummer van De Zandloper. In deze jaren werd de oude markt afgebroken en in de plaats daarvan het winkelcentrum Hof van Gelderland gebouwd. Ook kwam, in 1977, het nieuwe raadhuis gereed; aan de bouw ervan waren het oude kerkhof en de behuizingen langs de Schoolstraat en de Hofstraat opgeofferd.

Maar toen werd de Vereniging Oud Ede dan toch wakker! De directe omgeving van het raadhuis moest nog aardig aangekleed worden. Het terrein van de Trapakkers werd geschikt bevonden om te worden getransformeerd tot een plantsoen of een trapveldje voor de jeugd. Tegen dit voorne-men diende de Vereniging Oud Ede een zeer krachtig protest in, dat vergezeld ging van een goed plan om de oude trapsgewijs opgebouwde akkertjes weer in ere te herstellen. Dit plan werd inderdaad door de gemeente overgenomen, zodat de inwoners van Ede en de toeristen elk jaar kunnen genieten van het groeien en bloeien van de oude gewassen, evenals van het oogsten, dat op traditionele wijze geschiedt.

Het 60-jarig bestaan van de Vereniging Oud Ede werd in 1984 gevierd met onder andere een tentoonstelling in het museum en een avond voor de leden in De Reehorst. Hierna was het enkele jaren rustig. De vereniging bezon zich op een nieuwe wijze van presenteren. Inmiddels was het museum alweer toe aan een grondige restauratie, terwijl de vaste opstelling gemoderniseerd moest worden. De woning, waar de stationschef woonde, was vrijgekomen en kon bij het museum getrokken worden. Weer staken diverse leden de handen uit de mouwen en in september 1990 werd een vernieuwd museum met de nieuwe naam “Historisch Museum Ede” heropend.

Ook in latere jaren liet de vereniging zich meermalen horen als historische plekjes of mooie villa's op de nominatie stonden om afgebroken te worden. En het mag worden gezegd dat de gemeente Ede zich gaandeweg meer bewust werd van het feit dat historie ook waarde heeft. Een monumenten-

commissie werd in het leven geroepen om de gemeente te adviseren, en in het begin van de jaren 90 werd een streekconservator voor vier musea benoemd. In samenwerking met de gemeente Apeldoorn werd in 1998 voor beide gemeenten een archeoloog aangesteld.

En hoe zien wij de toekomst?

De Vereniging Oud Ede zal er ook in de toekomst naar moeten streven een zodanige functie in Ede te vervullen dat jonge maar ook oudere inwoners hun wortels herkennen, en dat nieuwe inwoners zich verbonden gaan voelen met hun woonplaats. De leden van de vereniging moeten door hun lidmaatschap zich ervan verzekerd weten dat het bestuur alert zal reageren als het gaat om karakteristieke gebouwen en mooie plekjes te behouden. Het bestuur rekent het

tot zijn taak de huidige ontwikkelingen op het terrein van de ruimtelijke ordening te toetsen aan de doelstelling van de vereniging. Indien nodig zal het bestuur - altijd op grond van goed onderbouwde argumenten - een verzoek indienen om een gebouw of ander onroerend goed op de monumentenlijst te doen plaatsen. En het historisch onderzoek, het fundament van de Vereniging Oud Ede, zal ook in de toekomst blijven behoren tot de taken van de Werkgroep Geschiedenis.

Deze doelstellingen worden in de huidige werkwijze van de Vereniging Oud Ede door veel inwoners uit Ede herkend. Het ledental groeit langzaam maar zeker en daaruit mogen wij voorzichtig afleiden dat het werk van de vereniging bij veel Edenaren weerklank vindt.

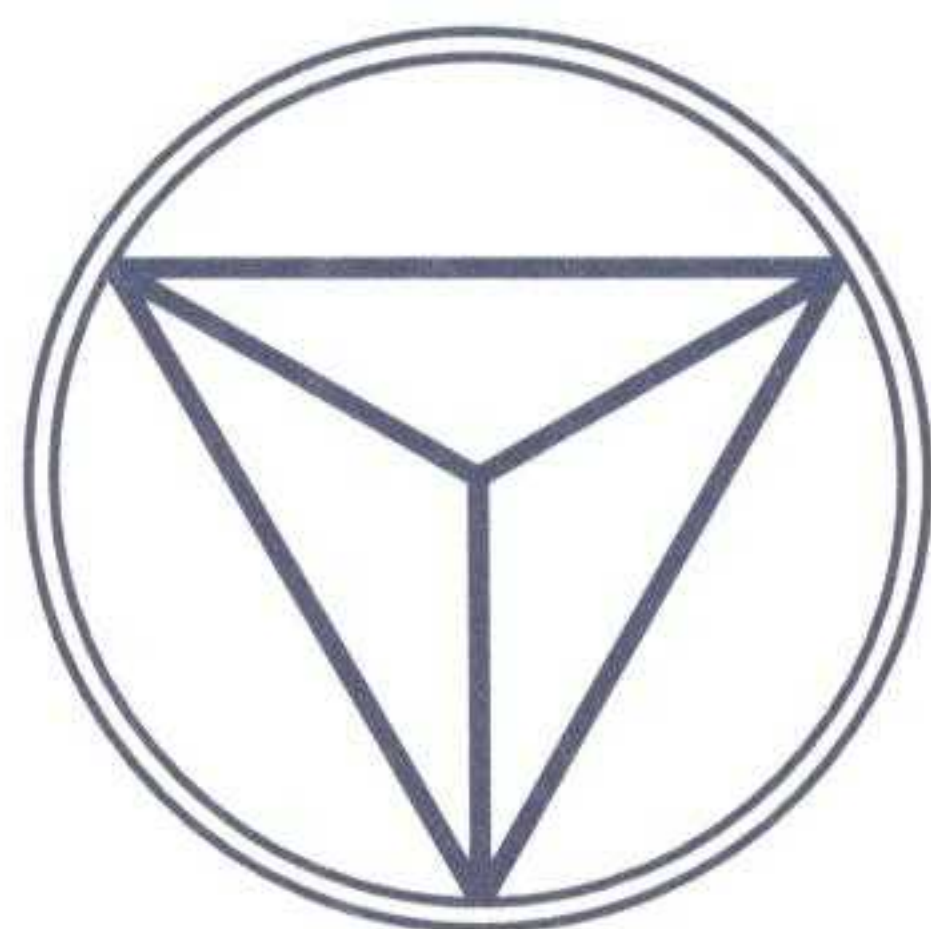
Bron: Archief Vereniging Oud Ede.

Graanoogst op de Trapakkers. Het maaien, door de heren Davelaar (links) en Haalboom, gebeurt op traditionele wijze met zicht en pikhaak. (Foto: R.E.Ĵ. Blaauw)

De aardappels op de Trapakkers werden in juli van dit jaar op ouderwetse wijze gerooid. Als vanouds werd het aardappelras "Ottenaar" goed verkocht aan de Edese burgers. Van links naar rechts de heren Davelaar, Van de Berg, Van de Brandhof, Van de Waaij en Van de Kraats. (Foto: R.E.Ĵ. Blaauw)

SCHILDERWERKEN
KAMMINGA BV

maanderweg 74 - 6711 ng ede - tel. 0318 - 618522
fax 0318 - 650007

De Boek- en Kunsthandel
“Het Wapen van Ede”
Fa. Th. Menger
houdt zich aanbevolen voor de levering
van **ALLE**
Binnen- en Buitenlandse Boekwerken
Inlichtingen worden steeds gaarne verstrekt

HET WAPEN VAN EDE
boekhandel pel
HOFLEVERANCIER

GROTESTRAAT 91 - EDE

T
O
E
N
E
N
U

SINDS 1849

Fahrenheitstraat 24
Postbus 262
6710 BG Ede
Tel. : (0318) 624 523
Fax: (0318) 625 161

- 24 uurs glasservice
- Onderhoudsschilderwerk
- Nieuwbouw
- Utiliteitsbouw
- Isolatieglas
- Voorzetramen
- Rolluiken
- Zonweringen enz.

Periodieken, handelsdrukwerk,
brochures en folders
met vakmanschap vervaardigd bij:

DRUKKERIJ FROUWS EDE BV

Fahrenheitstraat 26, 6716 BR Ede, tel. (0318) 642 111, fax 642 757

**AANNEMERSBEDRIJF
WILLEMSSEN & ELBERTSEN EDE**

**NIEUWBOUW
VERBOUW EN ONDERHOUD**

Dwarsweg 10 - 6716 BJ Ede - Tel. (0318) 63 72 50 - Fax (0318) 63 97 62

**Geen project
of kantoor
is ons te groot!
En geen winkel
te klein!**

Ook dit project,
Historisch Museum Ede
is verzorgd door:

VAN DIJK B.V.

**INTERIEUR
VERZORGING**

ZANDLAAN 16 - 6717 LP EDE
TELEFOON (0318) 632 359